

EVVÂBİN NAMAZI İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNAD VE METİN AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Fuat İstemi*

Öz

Akşam ile yatsı namazı arasında kılınan nâfile namazın, evvâbîn namazı olarak isimlendirildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte kuşluk vaktinde kılınan namaza da evvâbîn namazı dendiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Resûlullah'ın (s.a.v.) ve sahabenin akşam ile yatsı namazları arasında namaz kıldıkları bilinen bir husustur. Fakat bu vakitte kılınan namazın mahiyeti tartışma konusudur. Yani söz konusu namaz evvâbîn namazı mıdır? Yoksa evvâbîn namazının dışında başka bir nâfile namaz mıdır? Akşam namazından sonra kılınan iki rek'atlık müekked namazın sübutu ile ilgili herhangi bir ihtilaf olmamakla birlikte bu namazın dışında nâfile namaz kılınması, rek'at sayısı ve isimlendirilmesi konusunda tartışmaların olduğu görülmektedir. Bununla birlikte evvâbîn namazı olarak isimlendirilen namaz, gerçekte akşam namazı ile yatsı namazı arasında kılınan namaz mı? Yoksa duha vaktinde kılınan kuşluk namazının diğer adı mıdır? Makalede bu soruların cevaplarını bulmak üzere Resûlullah ve sahabenin evvâbîn namazını hangi vakitte kıldıklarını ve kılınmasını tavsiye ettiklerine dair rivayetleri araştırdık. Araştırmamızda evvâbîn namazının akşam ile yatsı namazları arasında kılındığına dair Hz. Peygamber'e (s.a.v.) isnad edilen sahih ve merfu bir rivayete ulaşamadığımız gibi sahabilerden de bu vakitte kılınan namazın evvâbîn olduğuna dair aktarılan rivayetlerin çoğunluğunun zayıf olduğunu tespit ettik. Ayrıca bu iddia, sahabenin görüşleri olup daha çok Kur'ân ayetlerini tefsir etmek amacıyla söylenmiştir. Evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğuna dair rivayetler hem daha sahih hem de hepsi merfu rivayetlerdir. Kanaatimizce evvâbîn namazı olarak bilinen ve akşam ile yatsı namazları arasında kılındığı kabul edilen bu namaz, kuşluk vaktinde kılınan kuşluk namazıyla aynı olup, ayrıca bir nâfile namaz değildir. Bu itibarla; bu makalede nihai hedefimiz mezkûr konuda sahih ve merfu bir rivayet olup olmadığını araştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Sünnet, Nâfile, Evvâbîn Namazı, Kuşluk Namazı.

THE EVALUATION OF THE NARRATIVES RELATED TO MID-PRAYER (EVVÂBİN) IN TERMS OF CHAIN OF TRANSMITTERS AND TEXT

Abstract:

We find that the nâfile prayer performed between evening and night prayer is called as the prayer of evvâbîn. On the other hand, there are also some narratives that the prayer performed mid-morning is called the prayer of evvâbîn. It is a known issue that the Prophet of Allah and his Companions prayed between the evening and night prayers. Yet, the essence of the prayer performed at this time is controversial. In other words, "Is

the prayer in question evvâbîn prayer?”, or “Apart from the evvâbîn prayer, is there a different nâfile prayer?” Although there is no dispute about the two rakats of certain prayer performed after the evening prayer, we can see that there are debates about performing nâfile player, the number of rakats and naming of prayer apart from this prayer. However, is the prayer called as evvâbîn prayer actually performed between the evening prayer and the night prayer? Or is it the other name of the mid-morning prayer performed mid-morning? In this study, in order to find the answers to these questions, narratives were investigated about the time when the Prophet of Allah and the Companions performed this prayer and whether He recommended it. In our research, we could not reach any authenticated and original narratives, attributed to Prophet (pbuh) that the prayer of evvâbîn should be performed between evening and night prayers. It was established that the majority of the narratives were inauthentic hadiths narrated from the companions that the prayer performed at this time is the evvâbîn prayer. In addition, this claim is their own opinion and mostly was reputed to interpret the verses of the Qur’an. The narratives about the fact that evvâbîn prayer is mid-prayer are both more authenticated and original hadiths that is to say they are attribute to the Prophet of Allah. In our opinion, the prayer of the evvâbîn is the same prayer with mid-prayer performed in the mid-morning and it is the other name of this prayer.

Keywords: Hadith, Sunnah, Nâfile, Prayer Evvâbîn, Mid-Prayer.

GİRİŞ

Allah Teâla’nın insanoğlundan en temel talebi, kendisine hakkıyla kulluk etmesidir. Hiç şüphesiz kulluğu arzetmenin başında namaz, oruç ve dua gibi ibadetler/ritüeller gelmektedir. Allah Teâla insanlara yapmaları gereken ibadetleri ve bu ibadetlerin vakitlerini tayin etmiştir.¹ Bu ibadetlerin başında namaz gelmektedir. Hz. Peygamber’in, dinin direği olarak tarif ettiği namaz² Müslümanların hayatının her anında ve her mekanda kendisiyle birlikte yaşadığı bir ibadettir. Resûlullah, farz olan ibadetlerin yanı sıra başta gece uykudan uyanıp kılmış olduğu teheccüd namazıyla ve farz namazlardan önce veya sonra kıldığı nâfile namazlarla Müslümanları daha fazla ibadet etmeye teşvik etmiştir. Kılmış olduğu bu nâfile namazları Müslümanlara da tavsiye etmiştir. Nâfile namazlarla kişinin Allah’a daha fazla yaklaştığını ifade eden Resûlullah, nâfile namazın önemi ile ilgili söylemiş olduğu bir hadisinde konuyu daha net bir şekilde ortaya koymaktadır: “*Bir kulun kıyamet gününde hesaba çekileceği ilk ameli, namazıdır. Şayet namazı hakkıyla kılmışsa, ahirette işleri iyi gider ve kazançlı çıkar. Namazı hakkıyla kılmamışsa ahirette kaybeder ve hüsrana uğrar. Eğer farz olan namazları eksik kılmışsa Allah Teâlâ ‘Kulumun nâfile namazları var mı bakınız’ der. Böylece farz namazların eksikleri nâfile namazlarla tamamlanır. Diğer amellerinden tıpkı namaz gibi hesaba çekilir.*”³

¹ Nisâ 4/103.

² Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 2013), “İman”, 8.

³ Tirmizî, “Salât”, 305; İbnu’l-Eş’as es-Sicistâni el-Ezdî Ebû Dâvud, *Sünen’u Ebî Dâvud* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2001), “Salât 150; Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasâni en-Nesâi, *Sünenü’n-Nesâi* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2007), “Salât”, 9; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 2013), “İkametu’s-Salât”, 202. Bu hadisin sıhhati ve anlamıyla ilgili

Farz namazların sübutu konusunda herhangi bir ihtilaf olmamasına rağmen bazı nâfile namazların sübutu konusunda aynı şeyi kesin bir dille söyleyemeyiz. Çünkü her ne kadar birtakım nâfile ibadetlerin varlığı sahih hadislerle sabit olsa da bazı nâfile ibadetler konusunda birbirine müteâriz rivayetlerin yanı sıra zayıf ve uydurma rivayetlerin varlığına da şahit olmaktadır. Evvâbîn namazı da hakkında ihtilafların bulunduğu nâfile namaz çeşitlerinden biridir. Özellikle de evvâbîn namazının hangi vakitte kılınacağı ile ilgili ihtilafların olduğunu görmekteyiz. Kimi âlimlere göre akşam ile yatsı namazı arasında kılınan namaz, evvâbîn namazıyken; kimilerine göre ise evvâbîn namazı, aslında kuşluk namazı olarak isimlendirilen namazın diğer adıdır. Hatta bu namazın kılınma vakti ile ilgili mütearız rivayetlerden dolayı kimi âlimler kuşluk namazının diğer adının evvâbîn namazı olduğunu söylemişlerdir. Söz konusu nâfile namaz ile ilgili rivayetler çok sayıda sahabî tarafından nakledilmiş ve pek çok hadis kitabında yer almıştır. Biz de önemine binaen evvâbîn namazıyla ilgili rivayetlerin sübut ve delaletine dair bu çalışmayı yaptık ve evvâbîn namazının gerçekte hangi namaz olduğunu tespit etmeye çalıştık. Ayrıca akşam ve yatsı namazları arasında kılınan namazın mahiyeti, kaç rek'at olduğu ve kılan kişiye müjdelenen mükâfatın ne derece sahih olduğunu ortaya koymaya çalıştık. Bu çerçevede çalışmada rivayetlerin yer aldığı hadis eserleri esas başvuru kaynaklarımız olmuştur. Bununla birlikte bu rivayetler hakkında âlimlerin görüş ve düşüncelerini tespit için hadis şerhleri ve fıkıh kitaplarına başvurulmuştur. Rivayetlerin sıhhatlerini tespit etmede temel role sahip olan ravilerin güvenilirliklerini tespit etmek üzere cerh ve ta'dil kitapları da yararlandığımız kaynaklardır.

1. Evvâbîn Kelimesinin Sözlük ve İstilah Anlamı

Evvâb kelimesinin çoğulu olan Evvâbîn sülasi mücerred bir fiil olan (e-v-b)'den türetilmiş olup tövbe eden, itaat eden anlamında mübalağalı ismi faildir.⁴ İbn Manzûr (ö. 711/1311) pek çok kişiden iktibasen evvâb kelimesinin yedi farklı anlamı olduğunu ifade etmiştir. Bunlar;

- Kimilerine göre merhametli kimseler için,
- Kimilerine göre tövbe eden,
- İbnu'l-Müseyyeb'e (ö. 94/713) göre günah işleyip tövbe eden ardından tekrar günah işleyip tövbe eden,
- Katâde'ye (ö. 117/735) göre Allah'a itaat eden,
- Ubeyd b. Umeyr'e (ö. 72?/691?) göre günahlarını hatırlayıp bundan dolayı Allah'tan bağışlanma talep eden,
- Dilcilere göre çokça tövbe eden ve itaat eden,

geniş bilgi için bk. Hüsamettin Kaya, "Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Ameli Namazdır" *Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili* (Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2017).

⁴ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdî el-Basri İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 2:77 (Mektebetu'ş-Şamile); Ebû Bekr b. Beşşar Muhammed b. Kâsım b. Muhammed İbnü'l-Enbari, *ez-Zahir fî meani kelimati'n-nas*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1992), 1:106; İbrâhim Mustafa, Ahmed Hasan Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu'cemü'l-vasit*, (Kahire: Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, ts.), 1:32; Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi Feyyumi, *el-Misbahü'l-münir fî garibi'ş-şerhi'l-kebir li'r-Rafii*, 2. Baskı (Kahire: Dâru'l-Maarif, 1977), 28.

- Saîd b. Cübeyr'e (ö. 94?/713?) göre Allah'ı çokça tesbih eden (المُسَبِّح) kimseler için kullanılan bir kavramdır.⁵

Saîd b. Cübeyr'in Allah'ı tesbih eden kimseler için kullandığı (المُسَبِّح) kelimesi dilcilere göre şu anlama gelmektedir: “Güneşin (bir mızrak boyu) yükseldiği ve sıcaklığın şiddetlendiği vakitte kuşluk namazı kılan ve aynı şekilde deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan dolayı yandığı vakitte evvâbîn namazı kılan kimseler kastedilmiştir.”⁶ Dilcilerin bu tanımından evvâbîn namazı ve kuşluk namazının aynı namazlar olduğu, iki farklı kavramla isimlendirildiğini görmekteyiz. Ayrıca evvâbîn namazının akşam vaktinde değil, güneşin sıcaklığının iyice hissedildiği vakitte kılındığı ifade edilmiştir.

Kelimenin Kur'ân-ı Kerim'deki kullanımına baktığımızda bu kelimenin rivayetlerde zikri geçen namaz ile herhangi bir bağlantısının olmadığını görebiliriz. Çünkü bu kelimenin geçtiği ayetlerin hiçbirinde Allah Teâla, evvâbîn namazını kastetmemiştir. Nitekim ayetlerde bu durum net bir şekilde görülmektedir. Ayetlerde geçen evvâbîn günahları terk edip, ibadet ederek Allah'a yönelen kimseler için kullanılan bir kavramdır.⁷ Kelime, Kur'ân-ı Kerim'de beş yerde “Evvâb” şeklinde tekil halde, bir yerde ise “Evvâbîn” şeklinde cem' halinde geçmektedir.⁸ Konuyu daha net bir şekilde ortaya koymak adına bu ayetlerin meallerinin verilmesinin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Fakat bağlamın kopmaması için ayetlerin siyak ve sibakını göz önünde bulundurup bazı ayetleri önceki veya sonraki ayetle birlikte zikrettik.⁹

- “Sen, onların söylediklerine sabret; güçlü kulumuz Dâvûd'u hatırla! Yönü hep Allah'a dönüktü. (إِنَّهُ أَوَّابٌ)” (Sâd 38/17)
- “Her sabah ve her akşam Allah'ın yüceliğini dile getirirken dağları ve çevresinde toplanmışken kuşları Dâvûd'a eşlik ettirdik. Hepsi de Allah'a yönelmişlerdi. (كُلٌّ لَّهُ أَوَّابٌ)” (Sâd 38/18-19)
- “Biz Dâvûd'a Süleyman'ı armağan ettik. O ne iyi kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü. (إِنَّهُ أَوَّابٌ)” (Sâd 38/30)
- “(Hz. Eyyüb'ün bir yemini vardı.) “Eline bir demet bitki sapı alıp onunla vur ve böylece yeminini yerine getirmiş ol” (dedik). Gerçekten biz onu sıkıntılara dayanıklı bulduk. O ne güzel bir kuldu! Yönü hep Allah'a dönüktü. (إِنَّهُ أَوَّابٌ)” (Sâd 38/44)
- “Ve kendilerine şöyle denecektir: “İşte sizlere; daima Allah'a yönelen, O'nu aklından çıkarmayan, görmediği halde rahmândan çekinen ve tamamen rabbine dönük bir kalp ile gelen kimseye vaad edilen cennet! (لِكُلِّ أَوَّابٍ)” (Kâf 50/32-33)

⁵ Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.), 1:217.

⁶ Ebü Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi Ezherî, *Tehzibü'l-luga*, thk. Muhammed Avd Marub (Beyrut: Darü İhyai't-Turasi'l-Arabi, 2001), 15:435; Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Abdu's-Settar Ahmed Ferrac (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1965), 2:35; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, 1:217.

⁷ Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Dâru'l-Marife, 2005), 40.

⁸ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim bi-hâşiyeti'l-mushafü's-şerîf* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1364/1944), 77.

⁹ Ayetlerin meallerini verirken Diyanet işleri başkanlığının yayınlamış olduğu internet sitesindeki mealini esas alıp, meali olduğu gibi verdik, herhangi bir tasarrufta bulunmadık. “Yönü hep Allah'a dönüktü” ifadesine “Her daim Allah'a yönelen ve Allah'a sığınan” şeklinde daha anlaşılır bir şekilde de meal verilebilir.

- “Kalplerinizdekini en iyi bilen rabbinizdir. Eğer iyi olursanız bilirsiniz ki Allah kendisine yönelenleri bağışlayıcıdır. (كَانَ لِلرَّابِّينَ) (el-İsrâ 17/25)

Yukarıdaki ayetlerde geçen bu kelime ile peygamberlerin ve takva sahibi insanların her zaman tövbe edip Allah’a yöneldikleri ve hatta canlı cansız bütün varlıkların (dağlar, kuşlar...) Allah’a yöneldikleri ifade edilmektedir. Ayrıca müfessirler İsrâ sûresinde geçen evvâbîn kelimesini tefsir ederken bu kelimenin, günah işledikten sonra hemen tövbe edip Allah’a yönelen ve itaat eden kimseler için kullanıldığını söylemişlerdir.¹⁰ Ayetlerde görüldüğü üzere hadislerde zikri geçen evvâbîn namazı ile Kur’ân-ı Kerim’de ifadesini bulan evvâbîn kelimesi arasında doğrudan bir bağlantı yoktur. Fakat takva sahibi insanların bolca namaz kılmasından dolayı bu şekilde isimlendirilmiş olmaları mümkündür. Nitekim Resûllah’ın Ebû Hureyre’ye kuşluk namazını özellikle evvâb kimselerin kılmaya özen gösterdiği bir namaz olduğunu söylemesi bunun göstergesidir.¹¹

Hadislerde teşvik edilen evvâbîn namazı ile ayetlerde geçen evvâbîn kelimesi arasında herhangi bir bağlantı olmamasına rağmen Hz. Peygamber’in veya kendisinden sonra gelenlerin neden bu namaza evvâbîn ismini verdiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak gündüz günah işleyip de akşam namazı ile yatsı namazı arasında tövbe eden kişinin Allah’a yönelip pişmanlığını beyan etmesi vesilesiyle bu şekilde isimlendirildiği söylenmiştir.¹² Bunun yanı sıra namaza bu ismin verilmesi ile Kur’ân’da geceleri ibadet eden müminlerin övülmesi arasında bazı sahabilerin bağ kurduğu görülmüştür.¹³ Yani onlara göre ayeti kerimelerde bahsi geçen gece ibadetlerinden bir tanesi de akşam ve yatsı –kimilerine göre sabah ile öğlen arasındaki kuşluk vakti- arasında kılınan namazdır ki o da ileride göreceğimiz üzere “Evvâbîn Namazı” olarak adlandırılan namazdır.¹⁴

Ayetler ile söz konusu namaz arasında doğrudan ilişki kurmanın zor olduğu kanaatindeyiz. Çünkü ayetlerde geceleri yataklarından kalkıp ibadet edilmesinden bahsedilmişken; evvâbîn namazı ise kuşluk vaktinde veya akşam ile yatsı arasında kılındığı iddia edilen bir namazdır. Dolayısıyla her iki vakit de gece yarısı yataklarından kalkıp da namaz kılınacak vakit değildir. Yani ayetlerdeki gece ibadeti ile akşam ve yatsı veya sabah ile öğle vakti arasında kılınan evvâbîn namazı arasında bağlantı olmadığını düşünüyoruz. İleride ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız üzere Hasan el-Basrî (ö. 110/728) Müzzemmil Suresinin altıncı ayetindeki “gece vakti uyanık olma/ تَأْتِيَةُ اللَّيْلِ” ayetinin akşam ile yatsı arasına işaret ettiğini söyleyen bazı sahabilerin görüşlerine katılmadığını ifade etmiştir. Hasan el-Basrî’ye göre ayette kastedilen namazın

¹⁰ Bkz: Yunus Vehbi Yavuz, "Evvâbîn Namazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11:544-545.

¹¹ Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir Ata, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 1:459; İbn Huzeyme, *Sahih*, 2:227.

¹² Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer el-Ezherî el-Cemel, *Fütühâtü'l-vehhâb bitavzîhi şerhi Menheci't-tullâb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.), 1:478.

¹³ Ayetler için bkz: İsrâ, 17/79; Furkân 25/64; Secde, 32/16; Zümer 39/9; Zâriyât, 51/17-18; Müzzemmil 73/2-4; İnsân, 76/26. Ayetlerin bazılarında gece ibadetinin yalnızca Hz, Peygambere has olduğunu da belirtmek gerekir.

¹⁴ Katâde'den gelen bir rivayete göre Enes b. Malik Zâriyât suresi 17. ayetinde “Onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı.” mealindeki ayet ve Secde suresi 16. ayetindeki “Korku ve ümit içinde rablerine ibadet ve dua etmek üzere vücutları yatak görmez, kendilerine verdiğimiz rızıkta da Allah için harcarlar.” bahsi geçen kimseler akşam ve yatsı namazları arasında namaz kılan kimselerdir. Bk: Ebû Dâvud, “Salât”, 313.

gerçekleşmesi için uyuyup tekrar uyanmak ve ondan sonra namaz kılmak gerekmektedir.¹⁵

2. Evvâbîn Namazının Vakti İle İlgili Rivayetler

2.1. Akşam İle Yatsı Arasında Kılınan Nâfile Namaza Dair Rivayetler

Bu başlık altında evvâbîn namazı ifadesi zikredilmeksizin akşam ile yatsı namazları arasında kılınan namaz ile ilgili rivayetleri aktaracağız. Burada evvâbîn ifadesinin geçtiği rivayetleri almamızın nedeni evvâbîn lafzının geçtiği rivayetleri aşağıda ayrı bir başlık altında ele alacak olmamızdır. Ayrıca ele aldığımız konu tekrarlara düşmeye oldukça müsait olduğundan mümkün olduğunca bu tekrarlardan kaçınmaya çalışacağız.

Konuya öncelikle Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetlerle başlamak istiyoruz. Bu rivayetlerde evvâbîn namazı ifadesi geçmemektedir. Bu rivayetlerde daha çok akşam namazından sonra kılınacak nâfile namazlar, kılan kimseye rek'atları oranında sevap verileceğine dair ifadeler yer almaktadır. Bu rivayetlerin birçoğu hadis usulü açısından problemlili rivayetler olduğundan makalemizde sadece ihtiyaç duyduğumuz rivayetlerle ilgili isnad incelemesi yapılacaktır. Hz. Peygamber'e isnad edilerek rivayet edilen, yani merfu olduğu iddia edilen iki farklı rivayet kaynaklarımızda yer almaktadır. Bunlardan birincisi Hz. Âişe (ö. 58/678) tarikiyle gelen ve Tirmizî (ö. 279/892) ile İbn Mâce'nin (ö. 273/887) eserlerinde mevcut olan bir rivayettir.

Rivayet şu şekildedir: Hz. Peygamber: “*Her kim akşam namazından sonra yirmi rek'at namaz kılsa Allah da ona cennette bir ev yapar.*” buyurmuştur.¹⁶

Rivayet Tirmizî ve İbn Mâce'nin sünenlerinde yer aldığı için isnadını incelemenin önemli olduğunu düşünüyoruz. Bu rivayet Tirmizî'de hiçbir sened zikredilmeden sadece “*ruviye 'an Âişe*” ifadeleriyle aktarılmıştır. Rivayet isnadsız ve temrîz sigası ile aktarılmış olduğundan hadis usulüne göre sahih kabul edilmez. Zaten bir rivayetin sahih olup olmadığını tespit etmek için her şeyden önce isnadının olması gerekir, isnadı olmayan rivayetler sıhhat açısından herhangi bir değere sahip değillerdir. Tirmizî de rivayetin dikkate değer olmadığını düşünmüş olacak ki sadece “*ruviye*” ifadesiyle aktarmıştır. Tirmizî rivayetin sonunda sıhhat bildiren bir ifade kullanmıyorsa bu zaten onun, rivayeti zayıf kabul ettiği anlamına gelmektedir.

İbn Mâce'nin isnadlı bir şekilde aktarmış olduğu rivayet için ise isnad incelemesi yapılması ve ravilerinin cerh ve ta'dîl durumlarının tespit edilmesi önem arz etmektedir. Rivayetteki raviler şunlardır:

İbn Mâce - Ahmed b. Men'i - Yakub b. el-Velîd el-Medenî - Hişam b. Urve – Babası - Hz. Âişe.

Rivayetteki ravilerden Yakub b. el-Velîd el-Medenî'nin cerhi konusunda bütün cerh ve ta'dîl âlimleri ittifak ettiği için rivayetin sıhhati için diğer ravilere bakmaksızın bu ravi ile ilgili söylenen iddiaların kaynaklarını ve doğruluğunu tespit etmeye çalıştık. Yapmış olduğumuz araştırmada şu sonuca ulaştık:

¹⁵ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali Beyhâki, *Şuabi'l-İman*, thk. Abdülali Abdülhamid Hamid (Bombay: ed-Dârü's-Selefiyye, 1986), 4:488.

¹⁶ Tirmizî, “*Salât*”, 206; İbn Mâce, “*İkametu's-Salât*”, 185; Ahmed b. Ali b. el-Müsenna Ebû Ya'la el-Mevsîli, *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsîli*, thk. Hüseyin Selim Esed (Dımaşk: Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1986), 8:360; Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud Beğavî, *Şerhü's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût, Muhammed Züheyr eş-Şaviş, 2. Baskı (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983), 3:474.

Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/903), babasından Yakup b. el-Velîd hakkında büyük yalancılardan biri olduğunu duyduğunu nakletmiştir. Yine babasından; “*Kendisinden hadis yazdım, fakat sonra o hadisleri imha ettim. Çünkü Hişam b. Urve, Ebî Hazm ve İbn Ebî Zî’b’ten hadis uydururdu.*” ifadelerini duymuştur. Ayrıca Abdullah babasından defalarca bu ravi için “*Yalancı biri ve hadis uydurur.*” dediğini duyduğunu aktarmıştır. Yahya b. Maîn (ö. 233/848) de bu ravinin yalancı olduğunu söylemiştir.¹⁷ Abdurrahman b. Ebî Hatim er-Râzî (ö. 327/938) ise babasına Yakub b. el-Velîd’i sorduğunu babasının da onun için “*Münkeru’l-Hadis, Zaîfu’l-Hadis, yalancı, naklettiği hadisler uydurma ve Metruk’tur.*” ifadelerini kullandığını söylemiştir. İbn Ebî Hatim er-Râzî aynı ravinin Ebû Zur’a’ya (ö. 264/878) sorulduğunu onun da bu ravi için değersiz bir ravi olduğunu, hadislerinin terkedildiğini söylediğini aktarmıştır.¹⁸ Yahya b. Maîn bir başka yerde onun için “*Bir şey değildir.*” demiştir. Sonuç olarak söz konusu ravi sika ravilerden hadis uydurarak aktarır ve bütün rivayetleri garip şeylerle doludur.¹⁹

Yakup b. el-Velîd el-Medenî’nin arz etmiş olduğumuz biyografisinde görüldüğü üzere onun hadis uyduran, yalancı bir ravi olduğu konusunda âlimler ittifak halindedirler. Bundan dolayı diğer ravilerin biyografilerini incelemeye ihtiyaç kalmamıştır. Netice itibariyle Hz. Peygamber’in söylediği iddia edilerek Hz. Âişe tarikiyle aktarılan “*Her kim akşam namazından sonra yirmi rek’at namaz kılsa Allah da ona cennette bir ev yapar.*” rivayetinin uydurma olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber’e isnad edilerek aktarılan ikinci merfu rivayet ise Ebû Hureyre tarikiyle gelmektedir. Söz konusu rivayet hem Tirmizî hem de İbn Mâce’nin eserlerinde yer almakta olup, rivayetın metni şu şekildedir:

Ebû Hureyre’nin aktardığına göre Resûlullah şöyle buyurmuştur: “*Kim akşam namazından sonra altı rek’at namaz kılar ve aralarında da kötü söz söylemezse on iki yıllık ibadet sevâbına denk sevap kazanmış olur.*”²⁰

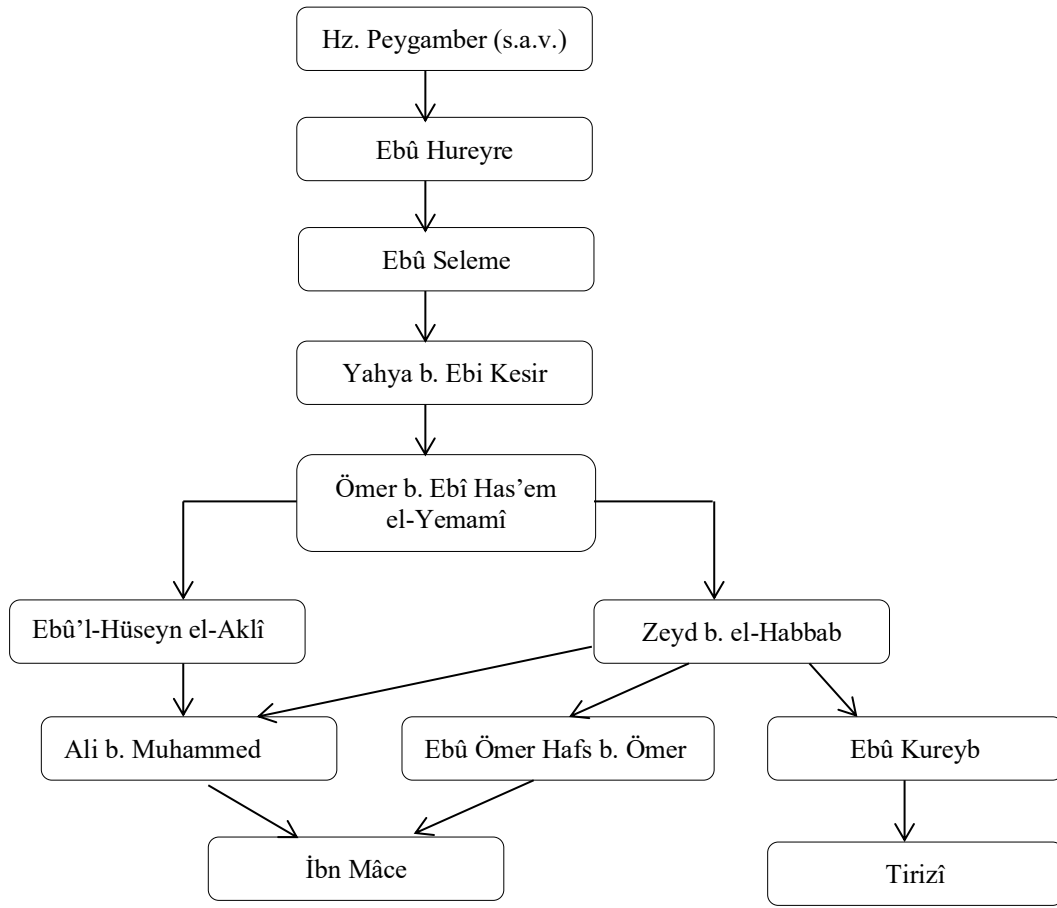
Söz konusu rivayet, Tirmizî’de bir defa, İbn Mâce’de ise iki defa yer almıştır. Her üç rivayette de Medâru’l-Hadis (ortak ravi) Ömer b. Ebî Has’em el-Yemâmî’dir. Rivayet bu raviden sonra farklı tariklere ayrılmaktadır. Önce rivayetın isnad şemasını çizip tarikleri daha da somutlaştırdıktan sonra ravi ile ilgili değerlendirmeleri vermek istiyoruz.

¹⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd Ukaylî, *ed-Duafâü’l-kebir*, thk. Abdülmü’ti Emin Kal’aci (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1984), 4:448; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma’rifetü’r-ricâl*, thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1988), 2:532.

¹⁸ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebû Hatim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-ta’dil* (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1952), 9:216.

¹⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *el-Mecruhin mine’l-muhaddisin ve’d-duafa ve’l-metrukin*, thk. Mahmûd İbrâhim Zayed (Haleb: Dârü’l-Va’y, 1976), 3:137.

²⁰ İbn Mâce, “İkametu Salât”, 113, 185; Tirmizî, “Salât”, 206; Beğavî, *Şerhü’s-sünne*, 3:473; Ebü’l-Kâsım Müsnidü’l-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân (Riyad: Mektebetü’l-Maârif, 1995), 1:250; Ebû Ya’la, *Müsned*, 10:413; Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi İbn Huzeyme, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa A’zami (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1975), 2:207.

İsnad şemasında da görüldüğü üzere rivayetlerin birleştiği ravi Ömer b. Ebî Has'em el-Yemâmî'dir. Rivayet ondan sonra yayıldığı için öncelikle onun cerh ve ta'dil durumunun tespitinin önemli olduğu kanaatideyiz. Yapmış olduğumuz araştırmada ravinin mecruh olduğu ve bütün cerh ve ta'dil âlimlerinin zayıf olduğu konusunda ittifak ettiklerini gördük. Tirmizî, Buhârî'den (ö. 256/870) rivayetleri kabul edilmeyen (Münkeru'l-Hadis) biri olduğunu söylediğini aktarmış olmasına rağmen Tirmizî bu raviden nakilde bulunmuştur.²¹ İbn Adî (ö. 365/976), Münkeru'l-Hadis olduğunu ve kendisine itibar edilmeyen biri olduğunu söylemiştir.²² Saîd b. Amr el-Berzâî (ö. 292/905) de Ebû Zur'a'nın bu ravinin hadislerinin zayıf olduğunu söylediğini aktarmıştır. Tirmizî rivayetin sonunda bunun garip bir rivayet olduğunu sadece Zeyd b. Hubab'ın Ömer b. Abdullah b. Ebî Has'am'dan aktardığı bu tarikle bildiklerini, bunun dışında başka bir tarikle geldiğini bilmediklerini söylemiştir.²³ Ömer el-Yemamî'nin cerhedilmiş olması, rivayetin zayıf kabul edilmesi için yeterli sayılacağından diğer ravilerin araştırılmasına gerek olmadığını düşünüyoruz. Netice itibarıyla Ebû Hureyre tarikiyle gelen ve Resûlullah'ın söylediği iddia edilen "Kim akşam namazından sonra altı rek'at namaz kılar ve aralarında da kötü söz söylemezse on iki yıllık ibadet sevâbına denk sevap kazanmış olur." rivayeti hadis usulü kriterlerine göre zayıftır.

²¹ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman Zehebî, *el-Mugni fi'd-duafa*, thk. Nureddin Itr (Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971), 2:470.

²² Ebû Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürçani İbn Adî, *el-Kamil fi duafai'r-ricâl* (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiye 1997), 6:126, 128.

²³ Ebû'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal fi esmai'r-ricâl*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980), 21: 408-409.

Akşam ve yatsı namazları arasında nâfile namaz kılınmasının Hz. Peygamber tarafından tavsiye edildiğine dair nakledilen merfu rivayetlerden üçüncüsü ise tabiinın önde gelen fıkıh âlimlerinden biri olan Mekhul'e (ö.112/730) dayandırılarak aktarılmıştır. Rivayetin metni şu şekildedir:

Resûlullah, “*Her kim akşam namazından sonra arada konuşmadan iki rek’at namaz kılsa, illiyinden yazılır veya illiyine yükseltilir.*” demiştir.²⁴ Bu rivayet açıkça görüldüğü üzere mürsel olduğu için hadis usulüne göre zayıftır.²⁵ Ayrıca bu rivayetin akşam namazından sonra kılınan müekked iki rek’atlık sünnete işaret etmesi de mümkündür.

Hz. Peygamber’e isnad edilerek aktarılan son merfu rivayet ise Ammar b. Yasir’in (ö. 37/657) oğlu Muhammed’den gelmektedir. Rivayete göre Muhammed babasını akşam namazından sonra altı rek’at namaz kılarken görmüş ve bu namazın ne olduğunu sormuştur. Ammar, Resûlullah’ı akşam namazından sonra altı rek’at namaz kılarken gördüğünü söyleyip; “*Her kim akşam namazından sonra altı rek’at namaz kılsa, günahları denizköpüğü kadar bile olsa affedilecektir.*” buyurduğunu söylemiştir.²⁶ Rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla Taberânî (ö. 360/971) ve Ebû Nuaym el-İsfahani (ö. 430/1038) tarafından nakledilmiştir. Rivayeti diğer hadis kaynaklarının hiçbirinde bulamadık. Taberânî rivayetten sonra Ammar b. Yasir’den bu tarikle gelen herhangi bir hadis bilmediğini ve Salih b. Katan’ın teferrüd ettiğini söylemiştir. Ebû Nuaym da aynı şekilde Taberânî’nin bu sözlerini tekrar etmiştir.

Rivayetin isnadı ile ilgili yaptığımız araştırmada, Taberânî’nin rivayetteki meçhul ravi ile ilgili yukarıda aktarmış olduğumuz görüşünden farklı bir şey göremediğimizi belirtmeliyiz. İbnu’l-Cevzî (ö. 597/1201) rivayette meçhul raviler olduğunu ifade etmiş,²⁷ fakat bu meçhul ravilerin kimler olduğunu söylememiştir. İbn Hacer (ö. 852/1449), bu rivayetin Salih b. Katan’ın teferrüt etmesi nedeniyle garip olduğunu ve İbnu’l-Cevzî’nin de isnadda meçhul kişiler olduğuna dair görüşlerini aktarmıştır.²⁸ Biz de Salih b. Katan ile ilgili meçhul olması dışında başka bir cerh ve ta’dil lafzının biyografi kitaplarında yer almadığını gördük. İbnu’l-Cevzî’nin bahsettiği kişinin Salih b. Katan olduğunda şüphe yoktur. Çünkü isnaddaki diğer ravi Muhammed b. Yahya b.

²⁴ Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam Abdürrezzâk es-San’ani, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman A’zami, 2. Baskı (Beyrut: el-Meclisü’l-İlmi, 1983), 3:70; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvame (Cidde: Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, 2006), 2:198.

²⁵ Mürsel hadis ilke olarak hadis usulüne göre zayıf kabul edilse de bazı mürsellerin delil olarak kullanılabileceği ve sahih gibi amel edilebileceğini söyleyen muhaddisler de vardır. Ayrıntılı bilgi için bk: Hassa bint Abdülaziz Sagir, *el-Hadisü’l-mürsel beyne’l-kabul ve’r-red* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2000); Selahattin Polat *Mürsel hadisler ve delil olma yönünden değeri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1985).

²⁶ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, 7:191; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym İsfahani, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, thk. Adil b. Yusuf el-Azzazi (Riyad: Darü’l-Vatan li’n-Neşr, 1998), 4:2073; Ayrıca bk: Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb Taberânî, *er-Ravzî’l-dani ile’l-Mu’cemi’s-sagir li’t-Taberânî*, thk. Muhammed Şukur Mahmûd Emrir (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, 1985), 2:127.

²⁷ Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *el-İlelü’l-mütenahiye fi’l-ehâdisi’l-vahiye*, zabetehu Halil el-Meys (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983), 1:453.

²⁸ Ebü’l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin Irakî, *Zeylu Mizani’l-i’tidal*, thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcut (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995), 125-126; İbn Hacer el-Askalânî, *Lîsanu’l-Mîzan*, haz. Abdulfettah Ebû Gûdde (Beyrut: Mektebetu’l-Matbaati’l-İslamiyye, 2002), 4:295.

Mende el-İsbahani sika bir ravi olup, kendisinin cerhedildiğine dair bir bilgi tespit edemedik.²⁹

Yukarıda verilen bilgiler ışığında evvâbîn ifadesi geçmeksizin akşam namazı ile yatsı namazı arasında nâfile namaz kılınması ile ilgili Hz. Peygamber'e isnad edilen her dört rivayetin de hadis usulü kriterlerine göre sahih olmadığını söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber'e isnad edilen merfu rivayetleri aktardıktan sonra şimdi de sahabilerin Resûlullah'a isnad etmeyip tamamen kendi görüş ve düşüncelerinin ürünü olan mevkuflar rivayetleri aktaracağız. Öncelikle ayetlerin tefsiri bağlamında akşam ile yatsı namazı arasında nâfile namaz kılındığına dair sözlerini aktaracağız.

Bu konuda nakledilen görüşler üç ayetin tefsiriyle ilgilidir. Rivayetlerden biri Zariyat suresinin on yedinci ayeti ile ilgilidir. Şöyle ki; “onlar gecenin az bir kısmında uyurlardı/ مَا يَهْجَعُونَ ” ile ilgili rivayetlerdir. İkincisi; Secde suresinin on altıncı ayetinde geçen “vücutları yatak görmez/ عَنِ الْمَضَاجِعِ ” ifadesi ile ilgili rivayetlerdir. Üçüncüsü ise Müzzemmil suresinin altıncı ayetinde “gece vakti uyanık olma/ تَاشْتَبِهُ اللَّيْلِ ” anlamına gelen ifade ile ilgili rivayetlerdir.

Sahabilerden bazıları yukarıdaki ayetlerde geçen bu ifadelerin akşam ile yatsı vakitleri arasında nâfile namaz kılan kimselere delalet ettiğini söylemişlerdir. Rivayetlerin hiçbiri Hz. Peygamber'e isnad edilerek aktarılan merfu rivayetler olmayıp, sahabenin kendi sözleri yani mevkuflar rivayetlerdir. Ayrıca bu rivayetlerden sadece İbnü'l-Münkedir (ö. 131/748) ve Ebû Hâzim'in (ö. 97?/715?) Secde suresi on altıncı ayetini açıklarken bu ayetin akşam ile yatsı arasında kılınan evvâbîn namazı olduğuna dair ifadelerini bir alt başlıkta aktaracağız. Bunun dışındaki hiçbir sahabe bu ayetleri yorumlarken evvâbîn namazı ifadesini kullanmamıştır. Bu ayetlerin akşam ile yatsı vakitleri arasında kılınan nâfile namaza delalet ettiğini söylemişler; fakat bu namazın evvâbîn olduğuna dair herhangi bir şey söylememişler.

Zariyat suresi on yedinci ayet ile ilgili olarak Enes b. Malik (ö. 93/711), ayette ifadesini bulan vaktin akşam ile yatsı namazı arası olduğunu ve bu vakitte namaz kılan kişilere işaret edildiğini söylemiştir.³⁰ Enes b. Malik Secde suresi on altıncı ayet hakkında da aynı şeyleri söylemiş, bunun akşam ile yatsı arasında namaz kılan kimselere işaret ettiğini ifade etmiştir.³¹ Müzzemmil suresi altıncı ayet ile ilgili olarak da İbn Abbas, Abdullah b. Zübeyr (ö. 73/692) ve Enes b. Malik, ayetin akşam ile yatsı namazı arasında kılınan nâfile namaza işaret ettiğini söylemişlerdir.³² Beyhâkî'de (ö. 458/1066) yer alan rivayetin devamında Hasan el-Basrî akşam ile yatsı arasında kılınan namazın Müzzemmil suresi altıncı ayetinde zikri geçen “gece vakti uyanık kalma” anlamına gelemeyeceğini söylemiştir. Ona göre bu vakitte kılınan namaz, gece namazı değildir. Hasan el-Basrî'ye göre ayette kastedilen namaz ancak uyuyup da uyanan kişi için gerçekleşebilecek bir namazdır.³³ Kanaatimizce Hasan el-Basrî'nin tespitleri oldukça önemlidir. Çünkü onun da söylediği gibi ayetlerde bahsi geçen vakit gecenin geç bir vakti olup, herkesin uyanmaya güç yetiremeyeceği, ancak gerçek anlamda salih kulların üşenmeden kalkıp Allah'a ibadet edecekleri bir vakittir. Bundan dolayı da bu kullar Allah Teâla tarafında övgüye mazhar olmuşlardır.

²⁹ İbn Ebû Hatim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 8:125.

³⁰ Ebû Dâvud, “Salât”, 313; Beğavî, *Şerhü's-sünne*, 3:474.

³¹ Ebû Dâvud, “Salât”, 313.

³² Beyhâkî, *Şuabi'l-iman*, 4:488; Beğavî, *Şerhü's-sünne*, 3:474.

³³ Beyhâkî, *Şuabi'l-iman*, 4:488.

Görüldüğü üzere ayetlerin tefsiri bağlamında yukarıda aktarmış olduğumuz rivayetler, Resûlullah'a (s.a.v.) isnad edilen merfu rivayetler değildir. Bu rivayetlerin tamamı sahabilerin kendi görüşleri olup, onların ayetlere verdikleri anlam çerçevesinde söyledikleri icthadi görüşleridir. Öte yandan rivayetlerin hiçbirinde akşam ile yatsı namazı arasında kılınan namazın evvâbîn namazı olduğuna dair bir ifade yer almamaktadır. Enes b. Malik akşam ile yatsı arasında nâfile namaz kılınmasından bahsetmiş, fakat bu namaza evvâbîn namazı dememiştir. İlerde göreceğimiz üzere kendisinden gelen pek çok rivayette o, evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğunu açık bir şekilde söylemiştir.

Sahabenin konuyla ilgili rivayetlerini aktardıktan sonra şimdi de bazı sahabilerin Hz. Peygamber'in bu vakitte namaz kıldığına şahit olduklarına dair rivayetlerini aktaracağız. Fakat şimdiden söyleyebiliriz ki bu rivayetlerde yer alan namazın da evvâbîn namazı ile bir ilgisi yoktur. Ayrıca bu rivayetlerin hiçbirinde bu vakitte kılınan namaza evvâbîn dendiğine dair bir ifade geçmemektedir.

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Beyhâkî'nin nakletmiş oldukları bir rivayette, Hz. Peygamber'in mevlası Ubeyd'e Resûlullah'ın farz namazlardan sonra namaz kılmayı emrettiğine dair herhangi bir şey bilip bilmediği sorulmuş, Ubeyd, Resûlullah'ın akşam ile yatsı namazı arasında namaz kılmayı emrettiğini söylemiştir.³⁴ Görüldüğü üzere rivayet, Resûlullah'ın mevlasının tespitine dayanmaktadır. Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin muhakkiki Şuayb el-Arnaût (1928-2016), Ubeyd'den nakleden kişi meçhul olduğundan rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir.³⁵ Rivayetin isnadı ile ilgili olarak İbn Hibban (ö. 354/965), Ubeyd'in Resûlullah'la sohbeti olduğunu söylemiş olsa da İbnu's-Seken (ö. 353/964) onun Resûlullah'tan rivayetinin kesin olmadığını söylemiş, Belazurî (ö. 279/892) ise Resûlullah'ın böyle bir azatlı kölesi olduğuna dair söylentiler olduğunu söylemiştir. Abdurrahman b. Ebî Hatim er-Râzî, babasının Ubeyd'den gelen hadisin mürsel olduğuna dair görüşünü aktarmış, Buhârî'nin de bu görüşte olduğunu söylemiştir.³⁶ Bu rivayet ile ilgili olarak İbn Abdilberr (ö. 463/1071) isnaddaki Mutemir b. Süleyman et-Teymî'nin babası Süleyman'ın bu rivayeti doğrudan Ubeyd'den almadığını arada başka bir ravi olduğunu söylemiştir.³⁷ İbn Hacer, İbnu's-Seken'in Ubeyd ile Resûlullah arasında irsalin olduğunu düşündüğünü söylemiştir.³⁸

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerde de görüleceği üzere söz konusu rivayet munkatı bir rivayet olup, hadis usulü kriterlerine göre zayıftır. Ayrıca rivayetin merfu bir rivayet olmadığı, evvâbîn namazının akşam ile yatsı namazları arasında olduğuna dair herhangi bir bilgi de içermediği görülmektedir. Bunun yanı sıra Ubeyd'in söylemiş olduğu bu namazın akşam namazından sonra kılınan iki rek'atlık müekked sünnet olarak yorumlanmasına herhangi bir engel olmadığını söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in akşam ile yatsı namazı arasında iki rek'at namaz kıldığı veya tavsiye ettiğine dair zaten çok sayıda rivayet kaynaklarımızda yer almakta olup, bu rivayetler iki rek'atlık müekked

³⁴ Beyhâkî, *Şuabi'l-iman*, 4:478; Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût, v.diğ. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 5:431.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5:431. (Şuayb el-Arnaût tahkiki: 39:59)

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fi Buhârî, *et-Tarihü'l-kebir*, thk. Seyid Hâşim en-Nedvî (yayın yeri, tarihi yok), 5:440.

³⁷ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubi İbn Abdülber Nemerî, *el-İstiaab fi ma'rifeti'l-ashab*, thk. Abdulgani Muhammed Ali Mustev (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye 2010), 2:132.

³⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 4:350-351.

sünnete delil olarak kullanıldığından bu rivayeti, onlardan biri olarak görmek mümkündür.

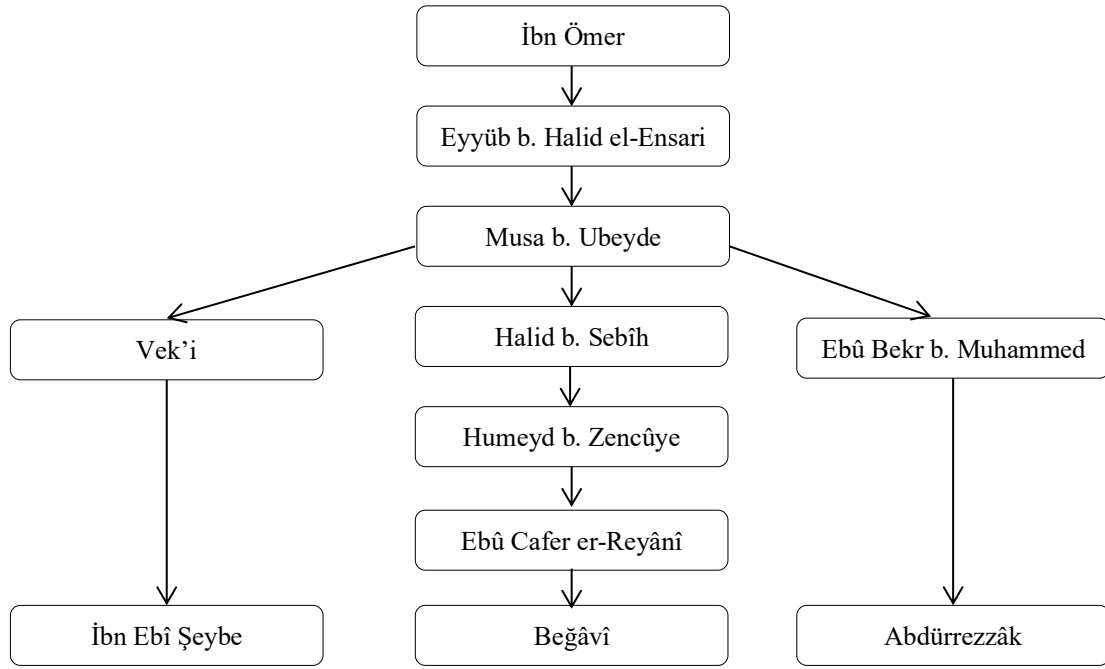
Taberânî ve Abdürrezzâk (ö. 211/826) tarafından aktarılan bir rivayette Esved b. Yezid (ö.75/694), Abdullah b. Mes'ûd'un "*Gaflet saati yani akşamla yatsı arasında kılınan namaz ne güzeldir.*"³⁹ dediğini aktarmıştır. Rivayet görüldüğü üzere mevkuf olup, isnadında da problem olduğunu belirtmek gerekir. Ravilerden Câbir b. Yezîd el-Hâris el-Cu'fi'nin (ö. 127-132?/744-749?) çok sayıda tabiinden hadis naklettiği kendisinden de Süfyan es-Sevrî (ö. 161/778) ve Şu'be b. el-Haccac'ın (ö. 160/776) hadis aldığı ifade edilse de ciddi bir şekilde cerh edildiği söylenmiştir. Zayıf bir ravi olmanın yanında Rafizî olduğu da iddia edilmiştir.⁴⁰ Daha önce akşam namazından sonra kılınan iki rek'atlık namazlar için söylediklerimizin bu rivayet için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Yani bu rivayet akşam namazından sonraki müekked sünnete işaret edebilir. Rivayeti bu şekilde yorumlamaya engel herhangi bir şey olmadığı gibi isnadının da zayıf olduğu açıktır. Ayrıca bir sonraki başlıkta Beğavî'nin (ö. 516/1122) *Şerhü's-sünne* adlı eserinde mevkuf ve aynı zamanda senetsiz olarak akşam namazı ile yatsı namazı arasında kılınan namaza evvâbîn namazı dendiğine dair Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652) bu rivayetin aynısının nakledildiğini göreceğiz.

Akşam ile yatsı namazları arasında nâfile namaz kılınması ile ilgili sahabelerden nakledilen rivayetlerden biri de Abdullah b. Ömer'e (ö. 73/693) aittir. O, "*Her kim akşam namazından sonra dört rek'at namaz kılsa bir gazadan diğerine katılmış gibi addedilir.*"⁴¹ demiştir. İbn Ömer'den aktarılan rivayet görüldüğü üzere mevkuf olup, onun kendi görüşü ve yorumudur. Hz. Peygamber'e isnad edilmemiştir. Söz konusu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla hadis kaynaklarından Abdürrezzâk, İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) ve Beğavî'nin eserlerinde yer almaktadır. Öncelikle rivayetleri isnad şeması ile somutlaştırıp, isnadda problem olup olmadığına değinmek istiyoruz. Rivayetin isnad şeması aşağıdaki gibidir.

³⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3:44; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyüb Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, thk. Hamdî Abdülmecid Selefi (Kahire: Mektebetu İbn Teymiye ts.), 9:332-333.

⁴⁰ İbn Hacer el-Askalâni, *Takribü't-Tehzib*, haz. Beşar Avâr Ma'ruf, Şuayb el-Arnaût (Beirut: Müessesetu'r-Risale, 2013), 134; Ebü'l-Fazl Ubeydullah b. Abdullah b. Ahmed Herevi, *el-Mu'cem fi müştebihi esamii'l-muhaddisin*, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990), 86.

⁴¹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3:45; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2:198; Beğavî, *Şerhü's-sünne*, 2:198.

İsnad şemasında görüldüğü üzere rivayetin ortak ravisi Musa b. Ubeyde olup, rivayet ondan sonraki raviler aracılığıyla hadis musannefatına girmiştir. Ortak ravi Musa b. Ubeyde olduğu için öncelikle onun cerh ve ta'dil açısından durumunun tespit edilmesi önem arz etmektedir. Biyografi araştırmasından sonra diğer ravileri incelemeye gerek olmadığı sonucuna ulaştık. Çünkü rivayetin kendisinden dağıldığı ve hadisin medarı olan Musa b. Ubeyde cerh ve ta'dil âlimleri tarafından zayıf kabul edilen bir kişidir. Tam adı Ebû Abdilaziz el-Medenî İbn Neşit er-Rabazî Musa b. Ubeyde olan ravi 153/770 tarihinde vefat etmiştir. İbn Sa'd (ö. 230/845) Musa b. Ubeyde'nin adalet yönünden sika ve çokça hadis rivayet eden, fakat hüccet olmayan yani hadisleri delil olmayan bir kişi olduğunu söylemiştir.⁴² İbrahim b. Yakup el-Cüzcânî (ö. 259/873) Ahmed b. Hanbel'in kendisine göre Musa b. Ubeyde'den hadis almanın helal olmadığını belirttiğini söylemiştir. el-Cüzcânî, İbn Hanbel'e bu raviden Süfyan ve Şube'nin hadis naklettiğini söyleyince, İbn Hanbel Musa b. Ubeyde'den her kim hadis alırsa alsın kendi yanındaki değerinin bu olduğunu söylemiştir.⁴³ Buhârî de aynı şekilde Ahmed b. Hanbel'in onu münkerü'l-hadis olarak gördüğünü aktarmıştır. Ahmed b. Hanbel, aslında bu ravinin adaletle ilgili bir zafiyetinin olmadığını fakat hadisleri konusunda ciddi anlamda zayıf olduğunu söylemiştir. Aynı şekilde Yahya b. Maîn de onun yalancı bir ravi olmadığını ancak hadislerinin münker olduğunu, kendisiyle ihticac edilmeyen zayıf bir ravi olduğunu söylemiştir. Hem İbn Hanbel hem de İbn Maîn, onun Abdullah b. Dinar'dan münker hadisler aktardığını söylemişlerdir. Ali b. el-Medîni (ö. 234/848) de Musa'nın zayıf olduğunu ve münker hadisler aktardığını söylemiştir. Ebû Zur'a hadiste kuvvetli olmadığını, Ebû Hatim er-Râzî ise münker olduğunu söylemiştir. Nesâî (ö. 303/915) ve Tirmizî onu zayıf kabul etmişlerdir. Yahya b. Maîn'e Musa b. Ubeyde'nin kardeşi Abdullah b. Ubeyde sorulduğu vakit İbn Maîn, ondan sadece kardeşi Musa'nın hadis naklettiğini fakat her ikisinin de rivayetlerinin zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁴ İbn Hacer zayıf bir ravi olduğunu özellikle de Abdullah b. Dînar'dan

⁴² Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübra* (Beyrut: Dâru Sadr, 1968), 9:408.

⁴³ Mızzî, *Tehzibü'l-Kemal fi esmai'r-ricâl*, 29:107-113.

⁴⁴ İbn Ebû Hatim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 5:101.

naklettiği rivayetlerde zayıf olduğunu söylemiştir.⁴⁵ Netice itibarıyla cerh ve tad'îl âlimleri Musa b. Ubeyde'nin rivayetlerinin delil olamayacağı konusunda hem fikirdirler.

Hz. Peygamber'in akşam namazından sonra namaz kıldığına dair sahabilerin müşhadelerine dayanılarak aktarılan rivayetlerden birisi de Huzeyfe İbnu'l-Yeman'a (ö. 36/656) dayanmaktadır. Huzeyfe Resûlullah ile birlikte namaz kılarken şahit olduğu bir durumu haber vererek şunları aktarmıştır: “*Resûlullah'ın yanına geldim ve onunla birlikte akşam namazı kıldım. Sonra Resûlullah kalktı ve yatsı namazına kadar namaz kıldı.*”⁴⁶ Aslında bu cümle uzunca bir rivayetin parçasıdır. Rivayetin devamında Hz. Peygamber, daha önce hiç yeryüzüne inmemiş olan bir meleğin kendisine gelip Fatıma'nın cennet kadınlarının hanımefendisi, Hasan ve Hüseyin'in de cennet gençlerinin efendileri olduğuna dair müjde verdiğini söylemiştir. Rivayetin aslı bu şekilde aktarılmıştır. Huzeyfe, annesi ile olan diyalogunda uzun süreden beridir Resûlullah'ın yanına gitmediğini söyleyince annesi kendisini azarlamış ve o da kendilerine dua etmesi için Hz. Peygamber'in yanına gitmeye karar vermiştir. Resûlullah'a akşam namazında yetişmiş ve kendisiyle konuşmak için yatsı namazının sonuna kadar beklemiştir. Bu esnada Resûlullah'ın yatsıya kadar namaz kıldığına tanık olmuş ve bu durumu aktarmıştır. Tirmizî, eserine almış olduğu varyantta, isnaddaki İsrail adlı ravi dolayısıyla rivayetin “hasen garip” olduğunu söylemişse de Şuayb el-Arnaût sahih olduğunu söylemiştir.⁴⁷ Söz konusu rivayet pek çok hadis kaynağında farklı isnadlarla nakledilmiş olup, rivayetin isnad açısından sahih olduğunu söyleyebiliriz. Fakat bu rivayet de tıpkı diğer rivayetler gibi evvâbîn namazının akşam namazından sonra olduğuna delil olabilecek bir rivayet değildir. Çünkü Resûlullah'ın kıldığı namazın evvâbîn olduğuna dair herhangi bir ifade içermemektedir.

Hz. Peygamber'in akşam ile yatsı arasında kıldığı namazın evvâbîn namazı olup olmadığı ile ilgili tartışmaların yanı sıra onun akşamdan sonra kaç rek'at kıldığı konusuna delil teşkil edecek bir rivayeti de burada aktarmak istiyoruz. Aktaracağımız rivayet açık bir şekilde akşam namazından sonra iki rek'at kılındığına ve onun dışında başka namaz olmadığına işaret etmektedir.

Rivayette Âsım b. Damre (ö. 74/693) şunları söylemiştir: “*Resûlullah'ın torunu Hasan b. Ali'nin (ö. 49/669) yanında akşam namazını kıldım. Akşam namazından sonra iki rek'at daha namaz kıldım. Bu iki rek'attan sonra namaz kılmak için tekrar ayağa kalktım. Fakat Hz. Hasan, bana kızdı ve akşam namazından sonraki namaz sadece iki rek'attır, dedi.*”⁴⁸

Abdürrezzâk'ın *el-Musannef*'inde yer alan rivayette ise Âsım b. Damre: “*Hasan b. Ali akşam namazından sonra dört rek'at namaz kılan bir adam görünce ona, 'farz namazlardan birini mi kaçırdın?' diye sordu. Adam 'Hayır' deyince, Hasan ona 'Akşamdan sonra kılınan namaz sadece iki rek'attır.' dedi.*” Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) de bu görüşe uyuyordu.⁴⁹

⁴⁵ İbn Hacer, *Takribu't-Tehzib*, 786.

⁴⁶ Tirmizî, “Menakıb”, 102; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2:198; 12: 96; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5:391; 5:404; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân bi'tertibi İbn Balaban*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988), 15:413; 16:58-69; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb Nesâî, *Sünenü'l-kübra*, thk. Abdülgaffar Süleyman Bündari, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevi b. Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1:157; 5:80.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5:304 (Şuayb el-Arnaût tahkikli 38:430).

⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2:198.

⁴⁹ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3:45.

Hız. Hasan'a izafe edilen bu rivayetlerde de görüldüğü üzere o, akşam namazından sonra iki rek'at namaz olduğu kanaatinde, onun dışında başka namaz kılınmadığını iddia etmektedir. Ma'mer b. Râşid'in de onunla aynı fikirde olması dikkat çekicidir. Aktarmış olduğumuz bu rivayetler, akşam namazından sonra evvâbîn namazının kılınmadığını göstermektedir.

2.2. Evvâbîn Namazının Akşam Namazından Sonra Olduğuna Dair Rivayetler

Bu başlık altında hadis kaynaklarında akşam ile yatsı namazı arasında kılınan nâfile namaza evvâbîn denildiğine dair rivayetleri tespit edeceğiz. Burada ele alacağımız rivayetler akşam namazı ile yatsı namazı arasında kılınan nâfile namazlar olmayıp, yalnızca bu vakitte kılınan namazın evvâbîn olarak isimlendirildiğine dair rivayetler olacaktır. Bu vakitte kılınan nâfile namazlarda evvâbîn ifadesi geçmeksizin aktarılan rivayetlere bir üst başlıkta değinmiştik.

Akşam namazı sonrası kılınan namazın evvâbîn olarak isimlendirildiğine dair rivayetler için ulaşabildiğimiz en eski kaynak, Abdullah b. el-Mübârek'in (ö. 181/797) *Kitabü'z-Zühd* adlı eseridir. İbn Mübarek'in yanı sıra kendisine yakın bir dönemde yaşayan *el-Musannef* adlı eserin sahibi İbn Ebî Şeybe'de de konuyla ilgili bir rivayetin olduğunu tespit ettik. Bu iki eserin yanı sıra sonraki dönem muhaddislerinden sayılabilecek Beyhâkî (ö. 458/1066) ve Beğavî'de de benzer rivayetler olduğunu tespit ettik. Bu eserler dışında diğer hadis kaynaklarında özellikle de Kütüb-i Sitte'de akşam ile yatsı namazları arasında kılınan nâfile namazın evvâbîn namazı olarak isimlendirildiğine dair herhangi bir rivayete ulaşamadık.

Abdullah b. el-Mübârek'in mürsel olarak Muhammed b. el-Münkedir (ö. 130/748) tarikiyle nakletmiş olduğu bir rivayette Hz. Peygamber'in akşam ile yatsı namazları arasında kılınan namazı evvâbîn namazı olarak isimlendirdiğine dair bir rivayet aktarılmıştır. Rivayet şu şekildedir:

Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “*Kim akşam namazı ile yatsı namazı arasında namaz kılsa işte o, evvâbîn namazıdır.*”⁵⁰

Söz konusu rivayet hadis usulü kriterlerine göre mürseldir. Bu rivayetin yanı sıra Beyhâkî'nin *Şuabi'l-iman* adlı eserinde geçen ve aynı şekilde İbnü'l-Münkedir'e ve ayrıca Ebû Hâzim'e de isnad edilen bir rivayette evvâbîn ifadesinin geçtiğini görmekteyiz. Aynı rivayet Beyhâkî'nin farklı eserlerinde farklı tariklerle birkaç defa tekrar edilmiştir. Rivayette İbnü'l-Münkedir ve Ebû Hâzim, Secde suresi on altıncı ayetinde geçen “*تَتَجَافَى جُنُوبُهُمْ عَنِ الْمَضَاجِعِ*” ifadesi ile ilgili olarak bu ayetin akşam ile yatsı namazı arasında yani evvâbîn vaktinde namaz kılan insanlara işaret ettiğini söylemişlerdir.⁵¹

İbn Mübarek, İbnü'l-Münkedir'in bu rivayetinden hemen sonra Abdullah b. Amr b. el-As'tan (ö. 65/684) konuyla ilgili mevkuf bir rivayet daha aktarmıştır. Rivayette Abdullah b. Amr akşam ile yatsı namazları arasında kılınan evvâbîn namazının, insanların namaz için (mescide) geri dönünceye kadar (mescidde bekleyen) insanların kılması olduğu bir halvet (uzlet) namazı olduğunu söylemiştir. Rivayet şu şekildedir:

⁵⁰ Abdullah b. Mübarek, *Kitabü'z-Zühd*, thk. Habîbürrahmân el-A'zamî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1966), 445.

⁵¹ Beyhâkî, *Şuabi'l-iman*, 4:488; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübra* (Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1344/1925), 3:19.

Abdullah b. Amr şöyle demiştir: “Evvâbîn namazı, insanlar namaz için (mescide) geri dönünceye kadar akşam ile yatsı arasındaki halvet halidir.”⁵²

Abdullah b. Amr’ın rivayetinin bazı lafız değişiklikleri ile İbn Ebî Şeybe tarafından da aktarıldığını görmekteyiz. Bu rivayette üstteki rivayetten farklı olarak Abdullah b. Amr, evvâbîn namazının yatsı namazına kadar bekleyen kişilerin terk etmediği, devamlı olarak kıldıkları bir namaz olduğunu söylediğine dair ifadeler yer almaktadır.⁵³

Beğavî ise akşam ile yatsı namazları arasında kılınan namazın evvâbîn namazı olduğuna dair iki rivayet nakletmiştir. Her iki rivayet de senetsiz bir şekilde nakledilmiştir. Rivayetlerden biri Esved b. Yezid’den nakledilmiştir. Rivayete göre Abdullah b. Mes’ûd şöyle demiştir: “Gaflet vakti yani akşamla yatsı arasında kılınan evvâbîn namazı vakti ne güzeldir.”⁵⁴ Rivayet bu haliyle isnadsız olduğu için hadis usulüne göre sahih değildir. Ayrıca yukarıda aynı rivayetin bir başka tarikinin evvâbîn namazı ifadesi geçmeksizin Abdürrezzâk ve Taberânî tarafından isnadlı bir şekilde aktarıldığını görmüştük.

Beğavî’nin aktardığı ikinci rivayet ise yine mevkuf bir rivayet olup İbn Abbas’tan (ö. 68/687) gelmektedir. İbn Abbas akşam ile yatsı namazları arasındaki evvâbîn namazını kılanların melekler tarafından kuşatılacağını söylemiştir.⁵⁵ İbn Abbas’tan nakledilen rivayet de aynı şekilde isnadsız bir şekilde ve “ruviye” ifadesi kullanılarak nakledilmiştir. Rivayetin isnadsız bir şekilde ve temrîz sigasıyla nakledilmiş olması zaten sahih olmadığını göstergelerindedir.

Yukarıdaki rivayetlerden hareketle akşam namazı ile yatsı namazı arasında kılınan namazın evvâbîn namazı olarak isimlendirildiğine dair rivayetlerin biri hariç tamamı mevkuf rivayetler olup isnadlarındaki problemleri ifade etmiştik. Bu rivayetler ashabın bizzat kendi görüş ve değerlendirmeleri neticesinde verdikleri bilgiler olup, mutlak anlamda Hz. Peygamber’e veya başka bir delile dayandığını söyleyemeyiz. Hz. Peygamber’e isnad edilen tek rivayet olan İbnü’l-Münkedir rivayeti ise daha önce ifade ettiğimiz üzere mürsel bir rivayet olup, hadis usulü kriterlerine göre zayıf bir hadis olduğu için delil olarak kabul edilemez. Zaten Beyhâkî’deki rivayette akşam ile yatsı namazı arasında kılınan namazın evvâbîn namazı olduğuna dair iddianın Hz. Peygamber’e değil de İbnü’l-Münkedir’e ait olduğunu görmekteyiz. İbnü’l-Münkedir, secde suresi on altıncı ayetin anlamı bağlamında bu kavramı kullanmıştır. Ayetlerin sözlük anlamını esas aldığımız takdirde bütün nâfile namazlar için evvâbîn ifadesini kullanmak mümkündür. Fakat “evvâbîn namazı” ifadesi muayyen bir namazı ifade etmek üzere kullanıldığı için bu namazın gerçek vaktini tespit etmeye çalışmaktayız.

Fakihlerin akşam ile yatsı namazları arasında kılınan namaz ile ilgili görüşlerine baktığımız zaman fakihlerin çok azının bu vakitte kılınan namazı evvâbîn olarak kabul ettiklerini görmekteyiz. Yaptığımız araştırma neticesinde fakihlerin kahir ekseriyetinin evvâbîn namazının kuşluk vaktinde kılınan namaz olduğu hususunda ittifak halinde oldukları sonucuna vardık. Bununla birlikte Hanefî âlimlerden Serahsî (ö. 483/1090) ve Kâsânî’nin (ö. 587/1191), akşam namazından sonra altı rek’at namaz kılan bir kimsenin evvâbînlerden sayılacağına dair rivayeti, yatsı namazından önce kılınan dört rek’atlık râtibeye namaza delil olarak gösterdiklerini görmekteyiz. Onlara göre yatsı namazından önce kılınan dört rek’atlık gayri müekked sünnet namazın sübutu kesin olmadığı için

⁵² Abdullah b. Mübârek, *Kitabü’z-Zühed*, 445.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2:197.

⁵⁴ Beğavî, *Şerhü’s-sünne*, 3:474.

⁵⁵ Beğavî, *Şerhü’s-sünne*, 3:474.

rivayette zikredilen altı rek'atın dört rek'atını bu niyetle kılmak güzel bir ibadet olur. Geriye kalan iki rek'at ise zaten akşam namazından sonraki mükked sünnet namazdır. Onlara göre yatsı namazı tıpkı öğle namazı gibidir, öncesinde ve sonrasında sünnet kılmak caizdir.⁵⁶ Bu iki Hanefî âlimin delil olarak kullandıkları altı rek'atlık namaz ile ilgili rivayetlerin hadis usulü kriterlerine göre zayıf olduğunu daha önce ifade etmiştik.

Şâfiî fakihlerden Zekeriyya el-Ensârî (926/1520) ve Şirbinî'nin (977/1570) aslında evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğuna dair iddiaya daha yakın olduklarını söyleyebiliriz. Çünkü kuşluk namazının vakti ile ilgili hüküm vermek için kullandıkları delil Zeyd b. Erkam'dan nakledilen “*Evvâbîn namazı deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan dolayı yandığı vakittir.*” rivayetidir. Bu rivayette evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğu açıktır. Fakat her iki fakih de konuyla ilgili rivayetleri yabana atmamak ve kendilerinden istifade etmek amacıyla ve belki de Mâverdî'nin (ö. 450/1058) Resûlullah'ın bu namazı kıldığı ve buna evvâbîn adını verdiğine dair ifadesi nedeniyle kuşluk namazı ve evvâbîn namazının ortak bir kavramla isimlendirdiklerini söylemişlerdir. Bu görüşlerini desteklemek için Hz. Âişe'ye isnad edilen ve uydurma olduğunda şüphe olmayan evvâbîn namazının yirmi rek'at olduğuna dair rivayeti delil olarak kullanmışlardır. Ayrıca Ebû Hureyre'ye isnad edilen akşam ile yatsı arasında kılınan altı rek'atlık evvâbîn namazının on iki yıllık ibadete bedel olduğuna dair zayıf rivayeti de delil olarak almışlardır. Netice olarak hepsi de aynı vakitte kılınan işrak namazı,⁵⁷ kuşluk namazı ve evvâbîn namazının aynı namazlar olduğunu söylemişlerdir.⁵⁸

2.3. Evvâbîn Namazının Kuşluk Namazı (Salâtu'd-Duhâ) Olduğuna Dair Rivayetler

Evvâbîn namazının akşam namazı ile yatsı namazı arasında kılınan namaz olduğuna dair rivayetleri yukarıda aktarmış ve rivayetlerdeki sıkıntılara işaret etmiştik. Burada evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğuna dair rivayetleri aktaracak ve değerlendirmesini yapacağız. Konumuz doğrudan kuşluk namazı olmadığı için kuşluk namazı ile ilgili rivayetlere ve kuşluk namazının sıhhati, rek'at sayısı gibi konulara değinmeyeceğiz. Zaten kuşluk namazı ile ilgili çok sayıda sahih rivayet hadis kaynaklarımızda mevcut olup, sübutu ve Hz. Peygamber'in kıldığı ile ilgili herhangi bir tereddüt de bulunmamaktadır.⁵⁹ Biz yalnızca evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğuna dair aktarılan rivayetler üzerinde duracağız. Evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğuna dair hadis kaynaklarımızda çok sayıda rivayet yer almaktadır. Bu rivayetler genel olarak üç sahabiye dayandırılmaktadır. Bu sahabeler Enes b. Malik, Ebû Hureyre ve Zeyd b. Erkam'dır (ö. 68/688). Fakat Hz. Ali'ye de isnad edilen bir rivayetin olduğunu belirtmek gerekir. Bu sahabelerden Enes b. Malik ve Ebû Hureyre'den akşam namazı ile yatsı namazı arasında namaz kılınmasının tavsiye edilmesi ile ilgili daha

⁵⁶ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebcut*, thk. Halil Muhyiddin el-Meys (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000), 286; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî el-Kâsânî, *Bedaiü's-sanai' fi tertibi's-şerai'*, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 3:130.

⁵⁷ İşrak namazı için bk.: Salih Karacabey, “Hadislere Göre İşrak Namazı ve Kuşluk Namazı ile İlgisi”, *Uhudağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012): 21-32.

⁵⁸ Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyyâ Ensârî, *Esna'l-metalib şerhu Ravzi't-talib*, thk. Muhammed Muhammed Tamir (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 1:204-206; Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şafî Şirbinî, *Mugni'l-muhtac ila ma'rifeti meani elfazi'l-Minhac*, thk. Muhammed Halil Aytânî (Beyrut: Darü'l-Marife, 1997), 1:343.

⁵⁹ Kuşluk namazı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Cemil Mollaibrahimoğlu, *Rivayetler Işığında Nâfile Namazlar* (Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018), 175-188.

önce rivayetler aktarmıştık. Her ikisinin de aktardığı rivayetlerde evvâbîn namazı ifadesi geçmeyip, sadece akşam ve yatsı namazı arasında namaz kılınmasını tavsiye ettiklerini görmüştük. Ebû Hureyre'den gelen rivayetin zayıf olduğunu, Enes b. Malik'in rivayetinin ise bir ayetin tefsiri bağlamında kendi görüşleri olduğunu aktarmıştık. Yani her iki ravi de evvâbîn namazının akşam namazı ile yatsı namazı arasında kılınacağına dair herhangi bir şey söylememişlerdir.

Zeyd b. Erkam'dan evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğu ile ilgili çok sayıda rivayet kaynaklarımızda yer almıştır. Rivayetlerin bağlamı, zamanı ve mekanı bazı varyantlarda ifade edilmiş, bazılarında ifade edilmemiştir. Zeyd b. Erkam'dan gelen bu rivayetlerin bazılarında söz konusu olaya Hz. Peygamber'in şahitlik ettiği ifade edilmişken bazılarında ise Zeyd'in olaya şahit olması üzerine Resûlullah'ın ilgili hadisini naklettiği görülmektedir. Şimdi bu rivayetleri, bu ayrımı göz önünde bulundurarak değerlendireceğiz.

İmam Müslim'in *es-Sahih* adlı eserinde evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğuyla ilgili iki rivayet olduğunu görmekteyiz. Rivayetin birincisinde Zeyd b. Erkam kuşluk namazı kılan insanları görünce onlara “*Bu vaktin dışında daha faziletli bir vakitte kılmaları gerektiğini bilmiyorlar mı? Resûlullah evvâbîn namazı deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan dolayı yandığı vakittir, demiştir.*” ifadeleriyle evvâbîn namazının esas vaktine dikkat çekmiştir. İkinci rivayet de benzer olmakla beraber bir önceki rivayetten farklı olarak Resûlullah'ın Kubâ mescidine geldiğinden insanların namaz kıldıklarını gördüğü ve onlara evvâbîn namazının deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan yandığı vakittir dediği aktarılmıştır.⁶⁰ Kanaatimizce Zeyd b. Erkam'ın birinci rivayette söylediklerinin dayanağı da Hz. Peygamber'in bu sözleridir. İmam Müslim'in evvâbîn namazı ile ilgili yalnızca bu rivayetleri almış olmasından hareketle *es-Sahih*'in bab başlıklarını koyan İmam Nevevî'nin (ö. 676/1277) evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğu kanaatinde olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Nevevî'nin bu hadisler için koyduğu bab başlığı “*evvâbîn namazı deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan yandığı vakittir*” şeklindedir. Hadisin şerhinde ise bu hadisin, deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan yandıkları vakitte evvâbîn/kuşluk namazı kılmanın faziletine delalet ettiğini söylemiştir. Ayrıca müntesibi olduğu Şâfiî mezhebi ulemasının da kuşluk namazı kılmanın en faziletli vaktinin bu vakit olduğu görüşünde olduklarını söylemiştir.⁶¹ Dolayısıyla hem Müslim hem de Nevevî'nin, evvâbîn namazının akşam namazından sonra değil, kuşluk vaktinde kılınması gerektiği görüşünde olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim. İmam Buhârî de bu görüşte olacak ki evvâbîn namazının akşam namazından sonra olduğuna dair herhangi bir rivayet aktarmamıştır.

Bir başka rivayette Zeyd'in aktardığına göre Resûlullah (s.a.v.) güneş doğduktan sonra Kubâ'ya gelip mescide girince insanların kuşluk namazı kıldıklarını görmüştür. Bunu gören Resûlullah (onların erken bir vakitte namaz kıldığını belirtmek için) “*evvâbîn namazı deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan dolayı yandıkları vakittir.*” demiştir. Bu rivayet biraz farklı lafızlarla aynen veya daha muhtasar bir şekilde pek çok hadis kaynağında yer almıştır.⁶²

⁶⁰ Müslim, “*Salâtu'l-Musâfirîn ve Kasruha*”, 143-144.

⁶¹ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Sahihi Müslim bi-şerhi'n-Nevevî* (Müessesetu Kurtuba, 1994), 6:43-44.

⁶² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4:366, 374; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2:406; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Fevvez Ahmed Zemerli, Hâlid es-Sebi' Alemi (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987), “*Salât*”, 153; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 3:254; İbn Huzeyme, *Sahihi*, 2:229; Beğavî, *Şerhü's-sünne*, 4:154; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2:406.

Diğer rivayetlerde ise Zeyd b. Erkam'ın bizzat kendisi Kubâ'da bir mescitte bir grup insanın güneş doğduktan sonra kuşluk namazı kıldıklarını görmüş ve onlara, “*bu vaktin dışında bu namazı kılmanın daha faziletli olduğunu bilmiyorlar mıydı?*” diye sormuş ve ardından Resûlullah'ın “*evvâbîn namazı deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan dolayı yandıkları vakittir.*” dediğini söylemiştir.⁶³ Ahmed b. Hanbel'de aynı lafızlarla aktarılan iki rivayetten birincisi için Şuayb el-Arnaût Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu fakat isnaddaki Kasım b. Şeybânî'den dolayı rivayetin zayıf olduğunu söylemiştir. Arnaût, Müslim'in Kasım'dan bir hadis aldığını, isnaddaki diğer ravilerin hepsinin Şeyheyn'in ravileri olup sika olduklarını söylemiştir. Aynı rivayetin ikinci varyantının ise Müslim'e göre sahih olduğunu söylemiştir.⁶⁴ Hüseyin Selim Esed, Dârimî'nin (ö. 255/869) aynı konuyla ilgili rivayetinin sahih olduğunu belirtmiştir. Fakat bu iddiasının Şuayb el-Arnaût'un Kasım b. Şeybânî'nin zayıf olması nedeniyle rivayetin de zayıf olduğu iddiası ile çeliştiğini belirtmek isteriz. Çünkü yapmış olduğumuz araştırmada bu ravinin zayıf olarak değerlendirildiğini gördük. Ravi ile ilgili cerh ve ta'dîl âlimlerimizin görüşleri şunlardır:

Tam adı el-Kâsım b. Avf eş-Şeybânî el-Bekrî olan raviden Müslim, Nesâî ve İbn Mâce hadis almışlardır. Ebû Hâtım er-Râzî onun hakkında “*Muztaribu'l-Hadis*” ve “*Mahalluhu's-Sıdk*” ifadelerini kullanarak, rivayetlerinin itibar için alınabileceğini ifade etmiştir. İbn Adî “*yuktebu hadisuhu*” ifadeleriyle tıpkı er-Râzî gibi düşündüğünü söylemiştir.⁶⁵ Bununla birlikte İbn Hibban *es-Sikât*'ında ravinin ismini zikretmiştir.⁶⁶ Nesâî kendisinden *Amelü'l-yevm ve'l-leyle* adlı eserinde bir hadis naklettikten sonra zayıf olduğunu söylemiştir.⁶⁷ Yahya b. Saîd el-Kattân, Şube'nin Kâsım b. Avf'ı zayıf kabul ettiği için ondan hadis nakletmediğini söylemiştir.⁶⁸ Netice itibariyle ilgili hadisin geldiği tariklerden birinin ravisi olan Kasım b. Avf çok şiddetli bir şekilde cerh edilmese de zayıf kabul edilmiş olduğundan bu tarikte zayıftır. Fakat bu ravi dışında onlarca farklı eserde farklı tariklerle söz konusu rivayet hadis musannefatındaki yerini almıştır.

Bir başka rivayette ise Zeyd'in bir mescitte insanların bir kıssacının etrafında toplanıp kıssa dinledikleri sırada güneşin doğması üzerine kalkıp namaz kılmaya yöneldiklerini görünce onlara Resûlullah'ın “*evvâbîn namazı deve yavrularının ayaklarının sıcak kumdan dolayı yandıkları vakittir*”, dediğini aktarmıştır. Bu tepkisiyle Zeyd onlara kuşluk namazı kılmak için acele ettiklerini, Resûlullah'ın söylemiş olduğu sıcak vakti beklemeleri gerektiğini söylemiştir.⁶⁹

İbn Ebî Şeybe'nin Zeyd b. Erkam dışında aynı rivayeti Hz. Ali isnadıyla da iki defa aktardığını görmekteyiz. Rivayete göre Hz. Ali, insanların güneş doğduktan hemen sonra kuşluk namazı kıldıklarını görünce onlara bu vakitte namaz kılmayı terk

⁶³ Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3:69; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4:367, 372; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri Bezzâr, *el-Bahrü'z-zehhar: Müsnedü'l-Bezzâr*, thk. Mahfuzurrahman Zeynullah (Beyrut: Müessesetu Ulumi'l-Kur'an; Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988), 10:224, 225; İbn Hibbân, *Sahih*, 6:280; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübra*, 3:49.

⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Şuayb el-Arnaût tahkikli 32:9, 22).

⁶⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemal*, 23:400.

⁶⁶ Ebû Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî İbn Hibbân, *Kitabu's-Sikât*, thk. Seyit Şerefuddîn Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975), 5:305.

⁶⁷ İbn Hacer, el-Askalâni *Tehzîbu't-Tehzib* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 8:293.

⁶⁸ İbn Ebû Hatim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dil*, 1:150; 7:115.

⁶⁹ Ebû Dâvûd Süleyman b. Dâvûd b. Carud Farisi Tayâlisî, *Müsnedu Ebî Dâvûd et-Tayâlisî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1985), 94; Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübra*, 3:49; Beyhâkî, *es-Sünenü's-sagir*, thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci (Karaçi: Câmîatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1989), 1:298; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 2:378.

etmelerini; güneş doğup da bir veya iki mızrak boyu yükseldikten sonra kılmalarını ve bu vakitte kılınan namazın evvâbîn namazı olduğunu söylemiştir.⁷⁰ İbn Ebî Şeybe'nin aktarmış olduğu bu rivayetin aslında Zeyd b. Erkam'ın rivayetinin aynısı olması, ravilerin sahabileri karıştırmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Çünkü Hz. Ali isnadı, yalnızca İbn Ebî Şeybe tarafından aktarılmış olup, diğer kaynaklarımızda bu isnadda başka bir rivayete rastlayamadık. Bununla birlikte İbn Ebî Şeybe'nin her iki rivayetinin ravilerinin hem birbirlerinden tamamen farklı olmaları hem de Zeyd b. Erkam rivayetinin ravilerinin hiçbiri ile benzer olmamaları bu ihtimali oldukça zayıflatmaktadır.

Ebû Hureyre tarikiyle gelen rivayetin de iki farklı varyantı olduğunu görmekteyiz. Rivayetlerin birinde Resûlullah'ın kendisine kuşluk/duha namazını yalnızca evvâb olan kimselerin kılmaya dikkat ettiği bir namaz olduğunu söylediği rivayet edilmiştir.⁷¹ Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014), bu rivayetin Müslim'in şartlarına göre sahih olduğunu fakat eserine almadığını söylemiştir. Aynı rivayeti aktaran İbn Huzeyme, rivayetin ikinci varyantını da aktarmıştır.⁷²

Ebû Hureyre'den gelen rivayetin ikinci varyantında Ebû Hureyre Resûlullah'ın kendisine yapmış olduğu tavsiyeleri sıralamıştır. Rivayetin metni şu şekildedir: “*Habibim Resûlullah bana üç şey tavsiye etti. Bu tavsiyelerini hazardous ve seferde asla terk etmem. Bana vitir namazı kılmadan uyumamamı, her ay üç gün oruç tutmamı, (iki rek'atlık) duha/kuşluk namazını terk etmememi -ki o da evvâbîn namazıdır-, buyurdu.*”⁷³ Rivayetin bu varyantının Taberânî'de daha ayrıntılı bir şekilde geldiğini görmekteyiz. Rivayetin sonunda Taberânî, bu rivayetin Ebû Hureyre'nin yanı sıra Enes b. Malik'ten de geldiğini ifade etmiştir.⁷⁴ Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan iki rivayetle ilgili olarak Şuayb el-Arnaût, her iki rivayetin de sahih olduğunu fakat rivayetlerden birinin isnad açısından zayıf olduğunu belirtmiştir.⁷⁵

Son olarak Enes b. Malik'ten gelen rivayet de tıpkı Resûlullah'ın Ebû Hureyre'ye yapmış olduğu tavsiyeler gibi bazı öğüt ve nasihatler içermektedir. Rivayetin birbirinden farklı çok sayıda varyantı hadis kaynaklarımızda yer almaktadır. Rivayet en geniş haliyle şu şekildedir:

Enes b. Malik'ten rivayet edildiğine göre Resûlullah kendisine şu tavsiyelerde bulunmuştur: “*Ey Enes! Evine girdiğin vakit ev ehline selam ver, bunu yapman evin bereketini arttırır. Abdesti güzel bir şekilde al, çünkü bu ömrünü uzatır, karşılaştığın herkese selam ver, bu senin sevabını arttırır, abdestsiz uyuma, çünkü koruyucu melekler seni temiz haldeyken görürler, gece gündüz namaz kıl. Büyüklere hürmet göster, küçüklere merhamet et. Kuşluk namazını kıl, muhakkak ki o evvâbîn namazıdır.*”⁷⁶

Enes b. Malik'ten gelen bir başka rivayette ise çevresinde bulunan insanlara, “*yıllarca Resûlullah'a hizmet ettim yaptığım veya yapmadığım bir şey için niye yaptın veya yapmadın demedi.*” diyerek Resûlullah ile arasında geçen şu olayı anlatmaya başlar: “*Bir gün Resûlullah'ın eline su dökerken başını kaldırdı ve sana fayda verecek üç şey*

⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2:408.

⁷¹ Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, 1:459.

⁷² İbn Huzeyme, *Sahih*, 2:227.

⁷³ İbn Huzeyme, *Sahih*, 2:227, 228; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 2:206-408.

⁷⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5:154.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2:265, 505.

⁷⁶ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, 5:328; Bezzâr, *Müsned*, 2:354; Ebû Ya'la, *Müsned*, 7:197, 273; Beyhâkî, *Suabi'l-iman*, 11:190, 191, 193.

öğreteyim mi dedi. Ben de “Evet” dedim. Resûlullah bana gördüğüm her kişiye selam vermeme; bunun ömrümü uzatacağını, evime girdiğimde ev ehline selam vermeme; bunun evin bereketini arttıracacağını, kuşluk namazı kılmama; bu namazın ise Selâtu'l-Ebrâr olduğunu tavsiye etti.”⁷⁷ Beyhâkî’de yer alan bu rivayet bir üstteki rivayete göre daha muhtasar ve farklı bir kavram ile karşımıza çıkmıştır. Bununla birlikte Beyhâkî’de yukarıdaki rivayetle aynı içeriğe sahip dört rivayet daha yer almaktadır. Bu rivayette görüldüğü üzere kuşluk namazı için evvâbîn ifadesi yerine ebrâr ifadesi geçmektedir. Diğer hadis kaynaklarında evvâbîn namazı ifadesi geçmekte iken yalnızca burada ebrâr ifadesinin yer almasının ravi tasarrufu veya hatasından kaynaklanmış olabileceğini düşünüyoruz.

Fakihlerin konuyla ilgili yaklaşımlarını incelediğimiz vakit büyük bir kısmının evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğu fikrine sahip olduklarını daha önce söylemiştik. Fukahâ daha çok kuşluk namazının vaktini tespit etmek ve bu konuda bir hükme varmak üzere kuşluk namazı ile evvâbîn namazının aynı olduğuna dair rivayetleri esas almışlardır. Hanefî fakihlerden İbn Abidin (ö. 1252/1836) kuşluk namazının vaktini tespit etmek için Zeyd b. Erkam’dan gelen rivayeti esas almış ve hakikatte evvâbîn namazı ile kuşluk namazının aynı namazlar olduğunu kabul etmiştir.⁷⁸ Maliki fakih İbn Rüşd el-Kurtubî (ö. 520/1126) ise Hz. Peygamber’in Enes b. Malik’e yapmış olduğu tavsiyeler ile ilgili rivayeti kuşluk vaktinin tespiti için kullanmıştır. O da tıpkı diğer fakihler gibi evvâbîn namazının kuşluk vaktinde kılınan namaz olduğu görüşündedir.⁷⁹ Hanbelî fakihlerden Muvaffakuddîn İbn Kudâme (ö. 620/1223) Resûlullah’ın Ebû Hureyre’ye yapmış olduğu rivayeti, yine aynı mezhebin âlimlerinden biri olan Burhaneddin İbn Müflih (ö. 884/1479) Zeyd b. Erkam’ın rivayetini kuşluk namazının vaktini tayin için delil olarak kullanmıştır.⁸⁰ Onların bu rivayetleri kuşluk vaktinin tayini için delil kabul etmeleri, evvâbîn namazını kuşluk vaktinde kılınan namaz olduğunu zımnen kabul ettiklerini göstermektedir. Şâfiî muhaddis ve fakih Nevevî de aynı görüşte olup Zeyd b. Erkam’ın rivayetini delil olarak almıştır.⁸¹ Yine Şâfiî alimlerden Zekeriyâ el-Ensârî ve Şirbinî’nin her iki namaza da ortak olarak evvâbîn isminin verildiğine dair görüşlerini yukarıda aktarmıştık.⁸²

Netice itibariyle evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğuna dair aktarılan rivayetlerin birçok hadis kaynağında yer alması, tariklerinin ve varyantlarının çeşitliliği evvâbîn namazının akşam namazından sonra olduğuna dair rivayetlerden bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Özellikle de evvâbîn namazının akşam namazından sonra olduğuna dair bir tek merfu rivayetin varlığı ve onun da mürsel olması, diğer rivayetlerin hepsinin de mevkuf olması dikkate alınması gereken bir husustur. Evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğuna dair aktardığımız rivayetlerin tamamı merfu rivayetler olup dört farklı

⁷⁷ Beyhâkî, *Şuabi'l-İman*, 11:188.

⁷⁸ Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar şerhi Tenviri'l-ebzar*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 2:465.

⁷⁹ Ebû'l-Velid b. Rüşd el-Kurtubî, *el-Beyân ve't-tahsil ve's-şerhu ve't-tevcihu ve't-ta'lilu fi Mesaili'l-müstahrece*, thk. Muhammed Hacci (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1986), 17:573.

⁸⁰ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî İbn Kudâme, *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed Züheyr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982), 1:264; İbn Müflih Burhaneddin Ebî İshak İbrâhim b. Muhammed, *el-Mübdî şerhu'l-Mukni'* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 2:26.

⁸¹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri en-Nevevî, *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 4:36.

⁸² Zekeriyâ Ensârî, *Esna'l-metalib*, 1:204-206; Şirbinî, *Mugni'l-muhtac*, 1:343.

sahabiden aktarılmıştır. Bir tarikte zayıf ravi olması nedeniyle söz konusu tarik zayıf kabul edilmiştir. Fakat diğer tarikler için herhangi bir tenkidin olmayışı evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğu iddiasını desteklemektedir. Ayrıca fukahânın tamamına yakınının evvâbîn namazı ile kuşluk namazının aynı namazlar olduğu görüşünde olmaları da bizim için önemli bir delildir. Bu konudaki sahih hadisleri göz önüne alarak evvâbîn kavramının kuşluk namazı için kullanılmasının daha isabetli olacağını söyleyebiliriz.⁸³

SONUÇ

Farz ibadetlerin yanı sıra yapılması teşvik edilen bazı ibadetler de vardır. Bu ibadetlerin başında nâfile namazlar gelmektedir. Hz. Peygamber, hemen her fırsatta nâfile ibadetleri edâ etmeye önem vermiş ve Müslümanları da teşvik etmiştir. Resulullah'ın tavsiye ettiği bu namazlardan birisi de evvâbîn veya kuşluk namazıdır. Evvâbîn namazı ve kuşluk namazının aynı namazlar mı yoksa farklı namazlar mı olduğu konusunda ihtilafın olduğunu görmekteyiz.

Araştırmamızda evvâbîn namazı ile Kur'ân-ı Kerim'deki evvâbîn kavramı arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını, fakat bu ayetleri tefsir eden sahabilerin Kur'ân'daki bu kavram ile evvâbîn namazı arasında bağlantı kurduğunu tespit ettik. Kanaatimizce sahabilerin iddia ettiği gibi bu ifade ile evvâbîn namazı arasında doğrudan bir ilişki kurmak mümkün görünmemektedir. Ayetlerdeki kavram, gece vakti uykudan uyanıp ibadet etmek veya Allah'a yönelmekten bahsederken, sahabilerin iddia ettikleri evvâbîn/kuşluk namazının vakti, gündüz havanın sıcak olduğu veya –bazı rivayetlere göre- akşam ile yatsı vakitleri arası uyku vaktinin olmadığı insanların hâlâ uyanık oldukları bir vakittir.

Rivayetlerden hareketle kimi âlimler, evvâbîn namazının akşam ile yatsı namazları arasında kılınan namaz olduğu, kimileri ise evvâbîn namazının kuşluk namazının diğer adı olduğu görüşündedirler. Evvâbîn namazı ile ilgili yapmış olduğumuz araştırma sonucunda bu namazın bilinenin aksine akşam ile yatsı namazları arasında kılınan namaz olmadığı sonucuna ulaştık.

Resûlullah'ın akşam namazından sonra nâfile namaz kıldığı konusunda herhangi bir tereddütün olmadığı açıktır. Fakat Resûlullah'ın kıldığı bu namazın gerçekte iki rek'atlık mükked sünnet mi yoksa bunun dışında başka bir namaz kılıp kılmadığı konusunda tartışmalar düğümlenmektedir. Kimi rivayetlerde Hz. Peygamber'in bu vakitte iki, altı ve yirmi rek'at namaz kıldığı nakledilmiştir. Resûlullah'ın bu vakitte yirmi rek'at kıldığına dair rivayetin uydurma; altı rek'at kıldığıyla ilgili rivayetin zayıf olduğunu tespit ettik. Ayrıca Resûlullah'ın bu vakitte kıldığı namaza evvâbîn dediğine dair hiçbir merfu sahih rivayetin olmadığını görmekteyiz. Resûlullah'ın akşam ile yatsı namazları arasında kılınan namaza evvâbîn dediğine dair yalnızca bir merfu rivayet hadis kaynaklarımızda yer almış olup o da mürsel bir rivayettir. Zaten rivayetlerde yapılacak ibadatlere aşırı derecede mükâfat vaad edilmesi de hadis usulüne göre dikkat

⁸³ Yavuz, "Evvâbîn Namazı", 11:545.

edilmesi ve temkinli yaklaşılması ehli tarafından önerilmektedir. Nitekim bazı fakihlerin bu vakitte kılınan altı rek'atlık nâfile namazı, yatsı namazından önce kılınan dört rek'atlık gayri müekked sünnete delil olarak kabul etmeleri de bu namazın müstakil bir namaz olmadığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca Hz. Hasan'ın akşam namazından sonra iki rek'attan fazla namaz kılan kişiye çıkışması ve akşam namazından sonra sadece iki rek'at namaz olduğunu söylemesi de bu duruma delil olarak gösterilebilir.

Akşam ile yatsı vakitleri arasında kılınan namaza evvâbîn dendiğine dair mürsel merfu bir rivayet dışında geriye kalanların hepsi mevkuf olup, isnadlarında hadis usulü açısından problemler vardır. Bu rivayetlerden bazıları sahabilerin, ayetlerin tefsiri bağlamında kendi yorumları olup hiçbiri Hz. Peygamber'e isnad edilmemiştir. Ayrıca hiçbiri akşam ile yatsı namazı arasında kılınan namazın evvâbîn namazı olduğuna delil olacak rivayetler değildir. Rivayetlerde ayetlerin tefsiri bağlamında sadece bu vakitte namaz kılındığı veya kılınmasının tavsiye edildiği ifade edilmektedir. Akşam namazı ile yatsı namazı arasında namaz kılınmasını tavsiye eden Enes b. Malik bu namaza evvâbîn demediği gibi, kuşluk vaktinde kılınan namazın evvâbîn olduğunu Hz. Peygamber'e isnad ederek merfu bir şekilde aktarmıştır. Ebû Hureyre hadis usulüne göre zayıf olan ve akşamla yatsı arasında namaz kılınmasını tavsiye ettiği rivayette bu namaz için evvâbîn kavramını kullanmamıştır. Fakat Hz. Peygamber'in kendisine yapmış olduğu nasihatler arasında açık bir şekilde Resûlullah'ın kuşluk namazına evvâbîn dediğine dair merfu bir rivayet aktarmıştır.

Sonuç olarak kuşluk namazı ile evvâbîn namazının aynı namazlar olduğuna dair nakledilen rivayetler, hadis kaynaklarımızın çoğunda yer almış, pekçok tariki ve varyantı olan merfu rivayetlerdir. Tariklerinin çokluğu itibariyle evvâbîn namazının akşam namazından sonra olduğuna dair aktarılan rivayetlerle kıyas edilemeyecek boyutlardadır. Ayrıca akşam namazından sonra kılınan namazın evvâbîn olduğuna dair bir tek merfu rivayet kaynaklarımızda yer almış olup, o da mürseldir. Evvâbîn namazının akşam namazından sonra olduğuna dair bütün rivayetler mevkuf olup, pek çoğunun da isnad açısından zayıf olmaları dikkat edilmesi gereken bir husustur. Fukahânın tamamına yakını da evvâbîn namazının kuşluk namazı olduğu görüşündedirler.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim bi-hâşiyeti'l-mushafü's-şerif*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1944.

Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam es-San'ani. *el-Musannef*. Thk. Habiburrahman A'zami. 2. Baskı. Beyrut: el-Meclisü'l-İlmi, 1983.

Askalânî, İbn Hacer. *el-İsabe fi temyizi's-sahabe*. Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Askalânî, İbn Hacer. *Lisanu'l-Mizan*. Haz. Abdulfettah Ebû Ğudde. Beyrut: Mektebetu'l-Matbaati'l-İslamiye, 2002.

Askalâni, İbn Hacer. *Takrîbu't-Tehzîb*. Haz. Beşar Avâr Ma'ruf, Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetu'r-Risale, 2013.

Askalâni, İbn Hacer. *Tehzîbu't-Tehzîb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984.

Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud. *Şerhü's-sünne*. Thk. Şuayb el-Arnaût. Muhammed Züheyr eş-Şaviş. 2. Baskı. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü'l-kübra*. Haydarabad: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1925.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *es-Sünenü's-sagir*. Thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci. Karaçi: Câmîatü'd-Dirasati'l-İslâmiyye, 1989.

Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali. *Şuabi'l-iman*. Thk. Abdülali Abdülhamid Hamid. Bombay: ed-Dârü's-Selefiyye, 1986.

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî. *el-Bahrü'z-zehhar: Müsnedü'l-Bezzâr*. Thk. Mahfuzurrahman Zeynullah. Beyrut: Müessesetu Ulumi'l-Kur'ân; Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1988.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fi. *et-Tarihü'l-kebir*. Thk. Seyid Hâşim en-Nedvî. yayın yeri, tarihi yok.

Cemel, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer el-Ezherî. *Fütûhâtü'l-vehhâb bitavzihi şerhi Menheci't-tullâb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. Thk. Fevvez Ahmed Zemerli, Hâlid es-Sebi' Alemi. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1987.

Ebû Dâvud, İbnu'l-Eş'as es-Sicistâni el-Ezdî. *Sünen'u Ebî Dâvud*. Beyrut Dâru'l-Ma'rife, 2001.

Ensârî, Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyyâ. *Esna'l-metalib şerhu Ravzi't-talib*. Thk. Muhammed Muhammed Tamir. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbü'l-luga*. Thk. Muhammed Avd Marub, Beyrut: Darü İhyai Turasi'l-Arabi, 2001.

Feyyumi, Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevi. *el-Misbahü'l-münir fi garibi's-şerhi'l-kebir li'r-Rafîi*. 2. Baskı. Kahire: Dârü'l-Maarif, 1977.

Hassa bint Abdülaziz Sagir. *el-Hadisü'l-mürsel beyne'l-kabul ve'r-red*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2000.

Herevî, Ebü'l-Fazl Ubeydullah b. Abdullah b. Ahmed. *el-Mu'cem fi müştebihi esamii'l-muhaddisin*. Thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1990.

Irakî, Ebü'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin. *Zeylu Mizani'l-i'tidal*. Thk. Ali Muhammed Muavvad, Adil Ahmed Abdülmevcud. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî Nemerî. *el-İstiab fi ma'rifeti'l-ashab*. Thk. Abdulgani Muhammed Ali Mustev. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye 2010.

İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki. *Reddü'l-muhtar ale'd-Dürri'l-muhtar şerhi Tenviri'l-ebzar*. Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvad. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürçani. *el-Kamil fi dua'fai'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye 1997.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan el-Ezdi el-Basrî. *Cemheretü'l-luga*, Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim. *el-Musannef*. Thk. Muhammed Avvame. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, 2006.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. Thk. Vasiyyullah b. Muhammed Abbas. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1988.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed. *Müsnedü'l-imam Ahmed b. Hanbel*. Thk. Şuayb el-Arnaût, v.diğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *el-Mecruhin mine'l-muhaddisin ve'd-duafa ve'l-metrukin*. Thk. Mahmûd İbrâhim Zayed. Haleb: Dâru'l-Va'y, 1976.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî. *Kitabu's-Sikât*. Thk. Seyit Şerefuddin Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1975.
- İbn Hibban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî. *Sahihu İbn Hibban bi'tertibi İbn Balaban*. Thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemi. *Sahihu İbn Huzeyme*. Thk. Muhammed Mustafa A'zami. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1975.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâilî Makdisî. *el-Kâfi fi fikhi'l-İmâmî'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*. Thk. Muhammed Züheyr eş-Şâviş, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1982.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni. *Sünenu İbn Mâce*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2013.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, ts.
- İbn Müflih, Burhaneddin Ebî İshak İbrâhim b. Muhammed. *el-Mübdi' şerhu'l-Mukni'*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri. *et-Tabakatü'l-kübra*. Beyrut: Dâru Sadr, 1968.
- İbnü'l-Enbari, Ebû Bekr b. Beşşar Muhammed b. Kâsım b. Muhammed. *ez-Zahir fi meani kelimati'n-nas*. Thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle 1992.
- İbnü'l-Mübârek, Abdullah. *Kitabü'z-Zühd*. Thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1966.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed Bağdâdî. *el-İlelü'l-mütenahiye fi'l-ehâdisi'l-vahiye*. Zabetehu: Halil el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- İsfahani, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshak. *Ma'rifetü's-sahâbe*. Thk. Adil b. Yusuf el-Azzazi. Riyad: Darü'l-Vatan li'n-Neşr, 1998.

- İsfahani, Ebü'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb. *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2005.
- Karacabey, Salih. "Hadislere Göre İşrâk Namazı ve Kuşluk Namazı ile İlgisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21/1 (2012): 21-32.
- Kaya, Hüsamettin. "*Kulun Kıyamet Günü Hesaba Çekileceği İlk Ameli Namazdır*" *Hadisinin İsnad ve Metin Açısından Tahlili*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, 2017.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî. *Bedaiü's-sanai' fî tertibi's-şerai'*, Thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcut. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kurtubî, Ebü'l-Velid b. Rüşd. *el-Beyân ve't-tahsil ve's-şerhu ve't-tevcihu ve't-talilu fî Mesaili'l-müstahrece*, Thk. Muhammed Hacci. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1986.
- Mevsili, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna Ebû Ya'la. *Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsili*. Thk. Hüseyin Selim Esed. Dımaşk: Dâru'l-Me'mun li't-Türas, 1986.
- Mızzî, Ebü'l-Haccac Cemaleddin Yusuf b. Abdurrahman b. Yusuf. *Tehzîbü'l-Kemal fî esmai'r-ricâl*. Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1980.
- Mollaibrahimoğlu, Cemil. *Rivayetler Işığında Nâfile Namazlar*. Doktora Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2018.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin el-Kuşeyri en-Nisaburi b. el-Haccac. *Sahihü'l-Müslim*. Thk. Halil Me'mûn Şihâ. 3. Baskı. Beyrut: Darü'l-Ma'rife, 2010.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünenü'n-Nesâî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2007.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb. *Sünenü'l-kübra*. Thk. Abdülgaffar Süleyman Bündari. Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevi b. Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri. *Sahihi Müslim bi-şerhi'n-Nevevî*. Müessesetu Kurtuba, 1994.
- Nevevî. Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nuri. *el-Mecmu' şerhi'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Nîsâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*. Thk. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Polat, Selahattin. *Mürsel hadisler ve delil olma yönünden değeri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1985.
- Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris İbn Ebû Hatim. *el-Cerh ve't-ta'dil*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1952.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebcut*, Thk. Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Şirbinî, Şemseddin Hatib Muhammed b. Ahmed Kahiri Şâfiî. *Mugni'l-muhtac ila ma'rifeti meani elfazi'l-Minhac*, Thk. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Darü'l-Marife, 1997.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-kebir*. Thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. Kahire: Mektebetu İbn Teymiye ts.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Thk. Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1995.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *er-Ravzü'd-dani ile'l-Mu'cemi's-sagir li't-Taberânî*. Thk. Muhammed Şukur Mahmûd Emrir. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.

Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. Carud Farisi. *Müsnedu Ebî Davud et-Tayâlisî*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1985.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi. *Sünenü't-Tirmizî*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2013.

Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd. *ed-Duafai'l-kebir*. Thk. Abdülmü'ti Emin Kal'aci. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Yavuz, Yunus Vehbi. "Evvâbîn Namazı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11:544-545. Ankara: TDV Yayınları, 1995.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Thk. Abdu's-Settar Ahmed Ferrac. Kuveyt: Dârü'l-Hidâye, 1965.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *el-Mugni fi'd-duafa*. Thk. Nureddin Itr. Haleb: Dârü'l-Maârif, 1971.

Zeyyat, İbrâhim Mustafa – Abdülkadir, Ahmed Hasan Hamid - Neccâr, Muhammed Ali. *el-Mu'cemü'l-vasit*. Kahire: Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, ts.